МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г.КОРОЛЕНКА

БІБЛІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО БІБЛІОГРАФА ІГОРЯ КОРНЄЙЧИКА

20 жовтня 2004 р.

Харків ХДНБ 2004

ББК 78.5 (4 Укр)
УДК 01 (477) – 05
Б 59

Бібліографічні студії пам'яті українського бібліографа Ігоря Корнєйчика. 20 жовт. 2004 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка. – Х., 2004. – 108 с.

Висвітлено внесок І.І.Корнєйчика до українського бібліографознавства, розглянуто сучасні проблеми теорії і практики бібліографії у бібліотеках регіону, зокрема використання ресурсів Інтернет у бібліотечній роботі.

Укладач В.О.Ярошик, засл. працівник культури України

ПЕРЕДМОВА

Треті бібліографічні студії, започатковані ХДНБ ім. В.Г.Короленка у 2000 році, присвячені 80-річчю видатного українського бібліографознавця Ігоря Івановича Корнєйчика, життя і діяльність якого були міцно пов'язані з нашим містом.

І.І.Корнєйчик є автором багатьох монографій і брошур з історії української бібліографії, статей про життя та діяльність українських бібліографів XIX–XX ст., рецензій на низку бібліографічних праць. В різні роки був членом редколегії тематичних бібліотечно-бібліографічних збірників.

Родом він з Гомельської області. Народився 21 листопада 1924 р. у родині вчителів. Вищу освіту отримав після війни, учасником якої був з 1942 р. Закінчив Московський бібліотечний інститут. У 1955 році захистив кандидатську дисертацію, і з цього часу його життя та наукова діяльність пов'язані з Харковом і, зокрема з Харківським бібліотечним інститутом та ХДНБ ім. В.Г.Короленка. На жаль, Ігор Іванович дуже рано пішов із життя – у 1974 р.

Наукова спадщина І.І.Корнєйчика широко використовується не лише у навчальних закладах, а й безпосередньо у бібліотечній практиці України та близького зарубіжжя. Фахівці ХДНБ розділяють погляди Ігоря Івановича на бібліографію місцевого друку та бібліографію діячів і уродженців нашого краю, використовують його "Історію української бібліографії" та "Краеведческую библиографию на Украине".

І.І.Корнєйчик неодноразово відзначав роботу Харківської громадської бібліотеки, особливо її друковані каталоги, де було виділено "Местный раздел", як приклад складання каталожної бібліографії.

На засіданнях бібліографічних студій, окрім питання наукової діяльності Ігоря Корнєйчика, було розглянуто також

організацію краєзнавчої бібліографії в Харківському регіоні, роботу електронних каталогів та використання Інтернет-технологій у бібліотечній практиці. Фахівці ЦНБ ХНУ ім. В.Н.Каразіна виступили зі спогадами про Олену Олександрович, Михайла Швалба, Рахиль Ставинську.

З досвідом організації дитячого та юнацького читання поділилися колеги з обласної дитячої та юнацької бібліотек. Учасникам студій також було представлено книжкову виставку "Визначний український бібліограф Ігор Корнєйчик".

НАУКОВА СПАДЩИНА І.І.КОРНЄЙЧИКА

В.Т.Петрикова

ВКЛАД И.И.КОРНЕЙЧИКА В УКРАИНСКОЕ КРАЕВЕДЧЕСКОЕ БИБЛИОГРАФОВЕДЕНИЕ

В краеведческом библиографоведении Украины самым отстающим жанром историко-библиографической литературы продолжает оставаться биографический жанр. Биографичекие материалы представлены в основном статьями, очерками, тезисами, написанными к очередной дате жизни ученого. Отсутствие системных биографических исследований объясняется сложностью формирования научного знания в области краеведческой библиографии в Украине, которая имела время активного развития, застоя, полного запрета и возрождения.

Одним из благоприятных периодов развития краеведческого библиографоведения следует считать 60-е годы XX столетия. Центром научной мысли в этой области стал Харьковский библиотечный институт, в стенах которого был разработан доцентом кафедры библиографии И.И.Корнейчиком цикл лекций «Краеведческая библиография на Украине». Научная деятельность И.И.Корнейчика в этом отраслевом направлении теории библиографии ожидает своего биографического исследования. К сожалению, имя этого видного библиографоведа вспоминается очень редко. Последнее публичное обсуждение вклада ученого в научное достояние Украины на тему «І.І.Корнєйчик і розвиток історії української бібліографії як наукової дисципліни» состоялось в 1994 г. на научно-

практической конференции "Библиотеки в развитии исторической науки в Украине" [1].

Рассматривая вклад И.И.Корнейчика в историю библиографии Украины, авторы публикаций констатируют взгляды ученого по отдельным вопросам общего и отраслевого библиографоведения. Целесообразным в исследовании научного наследия И.И.Корнейчика является изучение эволюции его взглядов и теоретических положений.

Интерес к краеведческой библиографии И.И.Корнейчик проявил еще будучи студентом Московского библиотечного института в 1943–1947 гг. под влиянием трудов Николая Васильевича Здобнова, наследие которого и опыт по составлению краеведческих указателей в 20–30-е годы предоставили обширный материал для творческого мышления начинающего исследователя. Концептуальными стали положения, принятые на заседании кафедры библиографии Московского библиотечного института от 13 декабря 1940 года по докладу Н.В.Здобнова о планомерности разворачивания краеведческой библиографической деятельности в государстве, в связи с развернутым строительством [2].

Активность И.И.Корнейчика, проявленная в области студенческого научного творчества, была отмечена ректоратом института: И.И.Корнейчик стал сталинским стипендиатом.

Личность Н.В.Здобнова, его авторитет среди ученых и практиков в области библиографии, сформировали научные интересы аспиранта И.И.Корнейчика, когда в 1950 году темой его диссертации стала «Краевая библиография художественной литературы». Важную роль в выборе объекта исследования сыграл научный руководитель диссертации, профессор Б.С.Боднарский.

Успешная защита в 1955 году позволила отнести И.И.Корнейчика к плеяде последователей теории и методики Н.В.Здобнова в области краеведческого библиографоведения.

Это был смелый шаг молодого ученого в науке, поскольку имя Н.В.Здобнова в те годы числилось в списке «врагов народа».

Свою приверженность школе Н.В. Здобнова И.И.Корнейчик подтвердил в первых публикациях, будучи сотрудником Харьковского библиотечного института с 1956 года [3, 4, 5]. В это время в украинской библиографической науке начинается процесс осмысления ее исторического прошлого в области краеведческой деятельности с позиций современной теории библиографии. Прежде всего И.И.Корнейчик привнес в педагогическую практику, а затем и в научно-исследовательскую деятельность достаточно сформировавшуюся в рамках российской школы библиографов-краеведов терминосистему библиографической деятельности, связанную с краем. Для 50-х годов эта терминосистема отличалась теоретической разработанностью и широким распространением. И.И.Корнейчик в диссертации, а затем в публикациях 50-х годов «оперирует» системным понятием «краевая библиография» согласно трактовке Н.В.Здобнова о ее содержательной триаде. В данное понятие составляющими содержательными компонентами входят «краеведческая библиография», «библиография местной печати», «библиография персоналий края». В этой связи И.И.Корнейчик подчеркивает, что связующим звеном триады является удовлетворение запросов в области краеведения [6]. Дальнейшая разработка темы краевой библиографии, но уже на фактическом материале позволила ему эволюционировать свои концептуальные положения в этой области. Процесс уточнения терминосистемы библиографической деятельности, обслуживающей потребности краеведения, к началу 60-х годов стал актуальным. В среде ученых произошел терминологический «раскол», проявившийся в возникновении двух школ – «московской» и «ленинградской» в области теории библиографической деятельности, связанной с краем [7].

Внимательно следя за дискуссиями, происходившими на

страницах печати, И.И.Корнейчик продолжал исследовательскую работу по истории краеведческой библиографии Украины, находя все большее подтверждение правильности терминов «краевая библиография» как объединительное, системное понятие и «краеведческая» как самостоятельный вид библиографии.

Окончательно сформировавшейся научной позицией И.И.Корнейчика в области теории краеведческой библиографии следует считать опубликованный в 1964–1968 гг. цикл лекций «Краеведческая библиография на Украине» [8, 9, 10]. В предисловии автор излагает свою научную концепцию по исследуемому предмету. Употребление в названии лекций термина «краеведческая библиография» говорит о необходимости чёткого объяснения отхода автора от ранее широко употребляемого термина «краевая» библиография. В лекциях по курсу «Краеведческая библиография», прочитанных И.И.Корнейчиком в 1962 – 1964 гг. в Харьковском библиотечном институте, уточняется, что предметом исследования является самостоятельная отрасль библиографии, т. е. библиография литературы о крае [8]. Такими же самостоятельными отраслями, по мнению автора, тесно связанными с краеведческой, являются библиография местной печати и библиография местных деятелей и уроженцев края. При этом И.И.Корнейчик не отрицает, а подчёркивает, что развитие этих видов библиографии происходило в тесном контакте. Их взаимопроникновение подтверждается многими примерами из практики составления библиографических пособий. Называя краеведческую библиографию отдельной отраслью, И.И.Корнейчик тем не менее настоятельно требует уточнения границ между отраслевой и краеведческой библиографией. В этом заключена современная проблематичность отнесения краеведческой библиографии к отраслевой, в основе классификации которой лежит единый признак – содержание библиографируемых документов. В существующие видовые классификации по данному признаку

краеведческая библиография притягивается искусственно, поскольку как самостоятельный вид библиографии ее можно выделить только по комплексному содержательно-территориальному признаку. Эта специфика досталась ей как вспомогательной научной дисциплине, обслуживающей сложный научный комплекс, каким является краеведение.

И.И.Корнейчик, исключив лингвистически устаревший термин «краевая», вводит термин «краеведческая библиография» как единственно правильный по отношению к науке, которую она обслуживает. Автор подчеркивает, что объектом библиографирования являются документы, содержательно относящиеся к данной территории. Основной территориальной единицей, согласно которой выделяются края, является современное административно-территориальное деление. Исключение может быть сделано, как допускает автор, в процессе исторического исследования местности в формировании ее территориальной целостности.

И.И.Корнейчик с точки зрения функциональных задач краеведческой библиографии отстаивает территориальную целостность понятия "край" и категорически отвергает его расширение до пределов союзной республики. Данный вопрос дискутировался в печати в 60-х – начале 70-х годов XX ст. К этому периоду относится и появление библиографических трудов, которые по своему территориальному охвату выходят за рамки краеведческой библиографии. Акцентируя внимание на таких указателях: «Украинско-славянские литературные связи», «Белорусская художественная литература за 40 лет», «Писатели Литвы: Досоветский и советский периоды», И.И.Корнейчик подчеркивает, что смешение понятий не может способствовать развитию краеведческой библиографии в республиках [8]. Стирание граней между краеведческой библиографией и библиографией о союзной республике, как убедительно доказывал ученый, не отражает динамику социальных

процессов по формированию правовой основы развития республик как самостоятельных государств.

Нивелирование различий между библиографией о союзной республике и краеведческой библиографией не учитывает процессы формирования правовой основы оформления национально-независимых государств. Документы о республике, по мнению ученого, более многообразны в тематическом отношении, чем краеведческие, и интересны прежде всего в отраслевом плане, поскольку соответствуют ее социально-политическому устройству.

Тщательно исследуя связи и размежевания между краеведческой библиографией и библиографией о союзной республике, И.И.Корнейчик приблизился к наиболее сложной проблеме отечественного науковедения: соотношению понятий «краеведение» и «страноведение». Для украинской науки сложность проблемы заключалась также в этимологическом начале двух, практически одинаково звучащих понятий «країнознавство» и «краєзнавство».

Позиция И.И. Корнейчика нашла поддержку у многих ученых, последователей теоретических воззрений Н.В.Здобнова. Распространению взглядов И.И.Корнейчика в СССР способствовало и то обстоятельство, что цикл лекций «Краеведческая библиография на Украине» был опубликован на русском языке.

Из краеведческой библиографии И.И.Корнейчик исключил «библиографию местной печати» и «библиографию местных деятелей и уроженцев». Но при этом автор не исключал возможные тесные связи и единые целевые установки создания библиографических указателей. Не допуская смешения видов библиографии, И.И.Корнейчик был категорически против употребления понятия «краеведческая художественная литература», искусственно привнесенном в 30-е годы XX ст. краеведами-вульгаризаторами. Более правильным, по его

утверждению, следует считать понятие «краевая художественная литература» [6]. Краеведческий интерес к художественной литературе проявляется прежде всего в сочетании биографической и творческой связи писателя с краем. При составлении литературоведческих указателей этот интерес проявляется в методике их составления. И.И.Корнейчик выделил семь целевых установок, которые должен учитывать библиограф, создавая пособие в помощь литературоведу-краеведу:

1. Писатели, жившие или живущие в крае, работавшие или работающие в крае, побывавшие в крае;
2. Литературные произведения, созданные писателем в данном крае;
3. Вещественные памятники, имеющие отношение к биографии писателя, периода его пребывания в крае;
4. Его любимые места в крае, городе, местности;
5. Окружение писателя во время его жизни в крае;
6. Его произведения, которые содержат отражение края и что именно относится к краю в этих произведениях.
7. Увековечивание памяти известных писателей в крае.

Детально И.И.Корнейчик исследовал реализацию целевых установок при разработке методики составления указателей о творческих и биографических связях писателя с краем на этапе отбора имен для указателя, произведений писателя, материалов о нем, составлении аннотаций на его литературно-художественные произведения и материалы о писателе, их систематизации. В процессе исследования ученый опирался на труды и методические разработки Н.В.Здобнова, Н.П.Анциферова, А.А.Мансурова, Е.И.Рыскина.

Лаконичность и убедительность высказываний И.И.Корнейчика по основным вопросам терминосистемы краеведческой библиографии в работах, опубликованных в 1955–1968 гг., стали программой развития краеведческого библиографоведения для всей Украины.

Даже представители российской школы теории краеведческой библиографии в этот период не имели четких суждений по основным теоретическим вопросам, о чем свидетельствуют дискуссионные материалы в печати тех лет [7]. Первое учебное пособие «Краеведческая библиография», вышедшее в 1961 году, как считал И.И.Корнейчик, содержало недопустимые соотнесения отдельных понятий, в частности, расширение понятия «край» до масштабов республики и в связи с этим неправомерное отнесение к краеведческой библиографии некоторых изданий республиканских книжных палат. Такие указатели, например, как «Украинская ССР в изданиях союзных республик», включают не только материалы об отдельных местностях Украины, но и о республике в целом [8].

Научному оформлению взглядов И.И.Корнейчика способствовали его исследования истории развития краеведческой библиографии в масштабах Украины. Определяющую роль в этом сыграло знакомство И.И.Корнейчика с сотрудником Научной библиотеки Львовского университета Федором Филипповичем Максименко. Это знакомство явилось тем удачным сочетанием научного и практического начал, которые позволили вооружить украинскую науку теорией и историей краеведческой библиографии.

Итоговым исследованием краеведческой библиографии в Украине стал цикл лекций, опубликованных И.И.Корнейчиком в 1964–1968 гг. Учитывая видовые особенности цикла, материалы широко апробировались среди библиографов-практиков и исследователей.

Предложенная в лекциях хронология развития краеведческой библиографии в Украине, характеристика библиографической продукции, вышедшей в пределах Украины, ее социальная и научная значимость, описываемые предпосылки и условия развития библиографической деятельности в краях и областях способствовали созданию значительного эмпириче-

ского исследования для истории украинской библиографии. В работе охарактеризовано более 600 краеведческих библиографических указателей. Тщательный поиск библиографической продукции обеспечила И.И.Корнейчику работа с картотекой библиографических материалов Ф.Ф.Максименко, которую корифей украинской краеведческой библиографии формировал всю свою жизнь. Она занимала около 200 каталожных ящиков. В нее была включена информация о печатных и рукописных библиографических материалах как самостоятельно изданных, так и в прикнижных библиографических трудах. Библиографические описания на краеведческие пособия снабжены системой примечаний и комментариев Ф.Ф.Максименко. Методические особенности ведения картотеки, ее источниковедческий характер позволили автору лекций охарактеризовать не только печатный массив краеведческих пособий, но и проанализировать неопубликованное библиографическое наследие по краеведению в Украине.

Хронология выхода краеведческих библиографических пособий в лекциях И.И.Корнейчика органично вплетена в канву исторических событий, что подтверждает положение о вспомогательности библиографической деятельности по отношению к целевым потребностям общества. Впервые И.И.Корнейчик выделил два вида библиографии: научно-информационную (научно-вспомогательную) и рекомендательную. В этом вопросе он отошел от теоретических воззрений Н.В.Здобнова на роль краевой библиографии только в научно-исследовательской работе. Сам И.И.Корнейчик писал, что практика краеведческой библиографии 20х–30-х годов была ограничительной, поскольку вопрос ставился только в плане помощи научно-исследовательской работе [6] .

Подтверждая правильность научного положения о роли личности в истории, следует отметить, что появление И.И.Корнейчика в научной школе библиографии Украины неслучайно.

Накопленный практический опыт по составлению библиографической продукции, отразившей потребности края в его историческом развитии в масштабах украинских земель, в 60-е годы XX ст. требовал тщательного научного описания. Проведение такой исследовательской работы предполагало единую концептуальную основу, какой владел И.И.Корнейчик, впитав и переработав научное наследие великих библиографов-краеведов 20–30-х годов. Атмосфера политической оттепели и демократизация научной мысли на рубеже 60-х годов создали объективные условия для научного творчества, инициативности и поиска. В библиографическом направлении научных исследований тех лет стечение всех благоприятных условий для творческой работы позволили И.И.Корнейчику создать историко-библиографические труды по самой патриотической науке в истории человечества –краеведению.

И.И.Корнейчик и его научное наследие заняли достойное место в ряду харьковских ученых украинской научной школы, внесших весомый вклад в становление краеведческого библиографического знания.

Список литературы

1. Пашкова В.С. І.І.Корнейчик і розвиток історії української бібліографії як наукової дисципліни //Бібліотеки у розвитку історичної науки в Україні: Тези наук.-практ. конф. Київ, 1994 р. / Нац. акад. України, Держ. іст. б-ка України. – К., 1994. – С. 114–116
2. Здобнов Н.В. Библиография и краеведение: Сб. ст. / Вступ. ст. и примеч. В.А.Николаева. – М.: Изд-во Всесоюз. Кн. палаты, 1963. – 128 с.
3. Корнейчик И.И. Вопросы краевой библиографии художественной литературы //Уч. зап. /Харьк. гос. библ. ин-т. – 1956. – Вып. 2. – С. 101–118.

4. Корнєйчик І.І. Бібліографія літератури про письменика на допомогу науковій роботі: Лекція для студ.-заочників /Харк. держ. бібл. ін-т. – Х., 1958. – 29 с.

5. Корнєйчик І.І. Краєзнавча бібліографія художньої літератури: Лекція для студ.-заочників з курсу "Бібліогр. худ. літ." /Харк. держ. бібл. ін-т. – Х., 1958. – 29 с.

6. Корнейчик И.И. Краевая библиография художественной литературы: Автореф. дис. ...канд. пед. наук / Моск. гос., библ. ин-т. – М., 1954. – 221 с.

7. Бученков А.Н. Советское краеведческое библиографоведение. – М.: Книга, 1984. –224 с.

8. Корнейчик И.И. Краеведческая библиография на Украине: Конспект лекций по курсу "Краевед. библиогр.": Развитие краевед. библиогр. на Украине в дореволюц. время / Харьк. гос. библ. ин-т. – Х., 1964. – 53 с.

9. Корнейчик И.И. Краеведческая библиография на Украине: Конспект лекций по курсу "Краевед. библиогр.": Развитие краевед. библиогр. в совет. время (1917–1940 гг.) /Харьк. гос. ин-т культуры. – Х., 1965. – 27 с.

10 Корнейчик И.И. Краеведческая библиография на Украине: Лекции по курсу "Краевед. библиогр.": Развитие краевед. библиогр. в совет. время (1941–1967 гг.) / Харьк. гос. ин-т культуры. – Х., 1968. – 44 с.

В.В.Сєдих

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ КАТАЛОГІЗАЦІЇ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ І.І.КОРНЄЧИКА: НА ПРИКЛАДІ МОНОГРАФІЇ "ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ"

Розвиток бібліотечної каталогізації в Україні з давнини залишається недослідженим так само, як історія бібліотечної справи. Не можна сказати, що ця проблема не цікавить сучасників. Є окремі публікації, що торкаються певних аспектів цієї сфери чи стану каталогізації в окремих бібліотеках, а також внеску відомих осіб у її розвиток [1]. Однак синтетичної праці немає через складність проблеми та брак фахівців.

Автори навчального посібника "Бібліотечні каталоги як інформаційно-пошукові системи" (Х., 2003) вперше включили до його змісту розділ "Розвиток бібліотечної каталогізації в Україні" [5]. Він залишається єдиною публікацією, в якій автори намагаються узагальнити її розвиток. Слід відзначити, що його написання було б неможливим без вивчення спадщини І.І.Корнєйчика[6]. Саме він вперше вводить до наукового обігу деякі відомості про стан бібліотечної бібліографії на українських землях з часів Київської Русі і до 1917 р. Ігор Іванович (далі І.І.), вивчаючи бібліографічні матеріали, просто не міг залишити поза увагою бібліотечні ІПС у вигляді списків, інвентарних описів, каталогів, картотек. Без них не було б повної картини розвитку української бібліографії.

Цікаво, що І.І. як учений зумів висвітлити деякі важливі віхи української каталогізації: інвентарні описи як примітивні бібліотечні каталоги, перші самостійні каталоги як пошуковий апарат, різні каталогові форми (рукописні, друковані, карткові). Звичайно, він її не узагальнив, оскільки не ставив перед собою такого завдання. Та авторам підручника надав можливості у

подальшому реконструювати хід каталогізації в різних історичних періодах, у бібліотеках різних типів і видів.

XVII ст. в історії України розглядається як “золотий вік” її культури. Природно, що це позитивно позначилося на бібліографії та бібліотечній справі. Так, оригінальною рисою бібліотечного будівництва у цей час стали братські бібліотеки, які проф. Д.Балика кваліфікував як перші публічні книгозбірні. І.І. детально, глибоко аналізує інвентарні описи бібліотеки Львівського Ставропігійного братства, які одночасно виконували функції каталогів (Історія української бібліографії…, с.21–23). Він справедливо підкреслює не тільки їхню фахову, а й особливу культурологічну значущість. Думаємо, що вчений тим розширює спектр функцій бібліотечних каталогів від суто технологічних (від яких залежить працездатність бібліотеки) до культурологічних. Справді, якщо однією з найкращих археологічних знахідок є писемний документ, фрагмент тексту чи твір у цілому, то яка ж тоді вартісність знайденого каталогу, який відбиває не фрагменти, а цілісну картину тогочасних знань. Таку роль відіграли каталоги, висічені на стінах давніх єгипетських храмів.

І.І. не залишив поза увагою й українську каталогізацію XVIII ст., яка розвивалася у лоні навчальних закладів України. Так, за допомогою іншого харківського вченого І.І.Каганова він аналізує каталоги книгозбірень Харківського колегіуму. Перший каталог (1753 р.) більше нагадує інвентарний опис, однак має значну історико-культурну цінність, оскільки в ньому відбито власну книгозбірню С.Яворського, а ось другий – справжній каталог, пошукова система.

Вчений віддає перевагу великому каталогу Києво-Могилянської академії (1790 р.), вважаючи його зразковим щодо якості. Це систематичний каталог, в якому відбито більше 6 тис. книг. Він мав сучасну на той час галузеву структуру, кваліфіковано складені, детальні бібліографічні описи. Нам

відоме ім'я цього каталогізатора – І.Фальківський, професор, поет, філософ, енциклопедист, спадщина якого налічує 92 томи рукописів. В літературі його називають останнім великим ученим Київської академії.

Звичайно, що найбільшої уваги І.І.Корнєйчик надає каталогам у вигляді книг, тому що їх можна розглядати водночас як бібліографічні покажчики особливо крупних книгозбірень. Припускаємо, що він особисто дослідив декілька десятків різних друкованих каталогів XIX – початку XX ст. Переважна їх більшість записана до реєстру джерел української бібліографії. Серед них "Указатель книг и статей отдела им. кн. Г.А.Потемкина" (Херсон, 1913), "Каталог книг библиотеки Полтавской губернской земской управы" (Полтава, 1913), "Каталог Киевской общественной библиотеки". В 4 т. (К., 1908 – 1910), "Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки". Т.1 (Х., 1912) та багато інших. Учений відмічає, що вони відігравали чималу роль у розповсюдженні серед читачів літератури, в т.ч. української та українською мовою і мали вагомий вплив на зміст читання тогочасних українців. Так, серед українських авторів, як ми дослідили, найбільш популярними були Т.Шевченко, Г.Квітка-Основ'яненко, Є.Чикаленко, Л.Глібов. Звісно, коло українських авторів, які в каталогах відбивалися під спеціальною рубрикою, було б більшим, якби не цензурні утиски, що супроводжували постійно український друк.

Особливої уваги І.І. надає першому і єдиному в Російській імперії книжковому каталогу Харківської громадської бібліотеки. Це систематичний каталог, де відбито 3000 книг українського відділу книгозбірні. Цікаво, що й сьогодні він не тільки ретельно зберігається, а й активно обертається серед читачів. Висловимо припущення, що І.І. міг більше віддатися аналізу цього феноменального посібника, якби не час, коли творилася монографія.

Окремі бібліотечні каталоги вчений трактує як науково-допоміжні покажчики через їхній зміст, значущість, повноту, ступінь ретроспекції, відомості у бібліографічних записах та допоміжний апарат, що дозволяв у 2–3-х аспектах розкривати зміст, авторський склад фонду. Це, наприклад, "Систематический каталог статей, помещенных в русских периодических изданиях с 1860 по 1895 год включительно", складений за фондом книгозбірні Симферопольського польського клубу, тематичний каталог-покажчик "Модернисты", краєзнавчі каталоги Херсонської громадської бібліотеки, з підфондів якої найкращим був краєзнавчий.

І.І. не залишив поза увагою каталоги приватних бібліотек, інформаційні повідомлення про нові надходження, які друкувалися у часописах.

Таким чином, наукова спадщина І.І.Корнєйчика не втратила своєї актуальності, вона продовжує живити інші дослідження, у т.ч. із спорідненої тематики. Вчений не аналізував стану карткової бібліотечної каталогізації, без якої не можна мати повного уявлення про каталогізацію взагалі. Не охопив він і всіх друкованих каталогів, не дослідив інші проблемні питання каталогізації. Але це справа сучасної та наступної генерації вітчизняних учених.

Список літератури

1. Заяц П.С. Друковані каталоги бібліотек Центральної і Східної України (II половина XIX – поч. XX ст.): Історико-типол. аналіз // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В.Стефаника. – Л., 2000. – Вип. 7–8. – С. 23–43.

2. Щербініна О.П., Сєдих В.В. Д.І.Багалій та Харківська громадська бібліотека: Каталогознав. аспект // Короленківські читання: Матеріали наук.-практ. конф., 8 жовт. 2000 р. – Х., 2000. – С. 113–125.

3. Грищук Т.М. З історії розвитку алфавітних каталогів // Історія ХДНБ ім. В.Г.Короленка: пошуки, дослідження, відкриття: Зб. наук. ст. – Х., 1996. – Вип. 1. – С. 23–29.

4. Сєдих В.В. Б.О.Борович – "невідомий" український бібліотекознавець // Історія бібліотечної справи: Матеріали регіон. наук. конф., Харків, листоп. 1993 р. – Х., 1994. – С. 44–54.

5. Сєдих В.В., Терентьєва Г.П., Удалова В.К. Бібліотечні каталоги як інформаційно-пошукові системи: Навч. посібник. – Х.: ХДАК, 2000.

6. Корнєйчик І.І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період: (Нариси). – Х., 1971. – 374 с.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ БІБЛІОГРАФІЇ У БІБЛІОТЕКАХ РЕГІОНУ

Т.О.Сосновська
В.О.Ярошик

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Краєзнавство на Харківщині має давні традиції. Воно представлене іменами Г.Квітки-Основ'яненка, Г.Сковороди, М.Сумцова, Д.Багалія, інших видатних діячів науки і культури.

Останнім часом зростає інтерес до наукового вивчення пам'яток української культури, що позитивно позначається на кількості та якості краєзнавчих видань і є поштовхом для подальшого розвитку краєзнавчої бібліографії, що зародилася в другій половині XIX ст.

Тоді бібліографічну роботу здійснювали, головним чином, товариство випробувачів природи, історико-філологічне та ін. при університеті, губернський статистичний комітет,

редакції місцевих періодичних видань (газети "Харьковские губернские ведомости", "Южный край"), а також науковці, які досліджували наш край.

Одним із перших і найцікавіших, на наш погляд, краєзнавчих бібліографічних видань є покажчик "Литература о Харьковской губернии", укладений вченим та громадським діячем Іваном Андрійовичем Устиновим і виданий у 1887 р. Він містить понад 1700 бібліографічних описів, виконаний з великим сумлінням і любов'ю, відзначається достатньою повнотою, наявністю розширених анотацій.

До нього увійшли матеріали з історії, археології, географії, етнографії і статистики Харківської губернії з 1705 по 1880 рр. Широко представлено книги, журнальні та газетні статті, карти і плани. Розкрито зміст багатьох періодичних видань, які виходили у Харкові з 1812 р.

У 20-ті роки минулого століття краєзнавство в Україні набуває масового характеру, поширюється коло установ, які ним займаються. Центром краєзнавства стає Харків, тоді столиця України. Саме у Харкові в 1923 р. було засновано Український комітет краєзнавства, якому належала провідна роль в об'єднанні дослідників рідного краю.

Розвивається історичне, літературне, бібліотечне краєзнавство. Вагомий внесок у його розвиток зробили бібліотеки Харківського регіону: обласна універсальна наукова, обласні юнацька та дитяча, вузівські бібліотеки, серед яких перше місце посідає ЦНБ Національного університету ім. В.Каразіна. Тривалий час ця книгозбірня створювала систему бібліографічних посібників, 90 з яких увійшли до серії "Бібліографія вчених Харківського університету". Назвемо видатних осіб, чиї дослідження вони відображають. Це астроном М.Барабашов, геронтологи О.Нагорний та В.Нікітін, історик Д.Багалій та багато інших.

До 200-річчя Харківського національного університету, що виповнилося у 2004 р., ЦНБ розпочала укладання біобібліографічного Словника вчених Харківського університету. У 1995 р. вийшов друком його перший том за назвою "Ректоры", у 2001 р. – другий том – "Історики".

Чільне місце у краєзнавчій роботі бібліотек Слобожанщини посідає Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка. Дореволюційний період її діяльності відзначається насамперед формуванням фонду українських місцевих видань, його популяризацією та відображенням у бібліографічних посібниках. Першою бібліографічною працею ХДНБ стали друковані каталоги Харківської громадської бібліотеки (таку назву мала книгозбірня до 1921 р.), видані у 1890–1917 рр., в "Местном отделе" яких подавалися відомості про Харківську губернію. На той час небагато бібліотек мали друковані каталоги, де відображалися краєзнавчі матеріали.

Активізації краєзнавчої роботи у бібліотеці сприяло відкриття українського відділу в 1906–1929 рр. (відновленого у 1993 р.). До його завдань входило зібрання та бібліографування видань з питань етнографії, географії, економіки України, зокрема Харківщини.

Вірним помічником дослідників у виконанні в 60–70 рр. XX ст. фундаментальної праці "Історія міст і сіл Української РСР" стала ХДНБ ім. В.Г.Короленка, яка разом з ОУНБ підготувала бібліографічний покажчик "Харківщина: історія міст і сіл". У передмові до нього сказано: "Історикам слід критично підійти до пропонованого матеріалу і, враховуючи всі недоліки літератури періоду культу особи, відібрати цінні фактичні дані". До покажчика було включено дореволюційні видання, літературу 1917–1943 рр., вибірково 1943–1959 рр. та 1960–1964 рр. Це було пов’язане з тим, що багато документів на той час знаходились у "спецхрані". Тому покажчик був дуже ополітизований, здебільшого висвітлював керівну роль КПРС у

соціально-економічному розвитку населених пунктів. Сьогодні, коли країна стала незалежною, вчені працюють над другим виданням "Історії міст і сіл ...", а бібліографи-краєзнавці їм на допомогу підготували друге видання науково-допоміжного покажчика.

До 350-річчя заснування Харкова провідні історики здійснили велике дослідження з історії міста. Підсумком його стала монографія "Історія міста Харкова XX століття". ХДНБ як одна з найбільших фондоутримувачів України надавала їм інформаційно-бібліографічну допомогу. Тому цілком закономірним стало якнайповніше зібрання відомостей про місто до бібліографічного покажчика "Харків XX століття". Він складається з двох частин: 1. Історія міста Харкова (1900–2000); 2. Відомі харків'яни. Великий обсяг інформації, обмеження у виданні не дали змоги представити всі документи.

У посібнику подано майже 11 тис. бібліографічних записів книг, статей з періодичних та продовжуваних видань українською та російською мовами. Один з розділів знайомить читачів з виданнями української діаспори.

Продовжуючи традиції минулих років, ХДНБ працює над розкриттям місцевих періодичних видань (журналів "Прапор", "Червоний шлях", "Пламя", газети "Харьковские губернские ведомости", "Южный край"), створенням тематичних ретроспективних покажчиків ("Театральний Харків", Історія Слобідської України", "Топоніміка Харківщини"), персональних покажчиків серії "Повернені імена", присвячених діяльності Падалки, Курбаса, Йогансена, Куліша, Хвильового та інших. Великим попитом у читачів користуються посібники "Харьков и губерния на страницах газеты "Южный край" (1881–1918 рр.), "Харьков и губерния на страницах газеты "Харьковские губернские ведомости" 1838–1917 гг.", де розкривається зміст першої міської державної газети, що сьогодні є цінним джерелом для вивчення історії культури, соціально-економіч-

ного становища краю. В хронологічній послідовності представлено нариси, огляди, статистичні матеріали, хронікальні нотатки. Бібліографічні записи супроводжуються розширеними анотаціями, які допомагають користувачам знайти необхідну інформацію.

Історикам, краєзнавцям, бібліотечним працівникам, а також широкому загалу читачів призначений бібліографічний посібник "Історія Слобідської України". Документи, подані в ньому, охоплюють великий проміжок часу від заселення краю до 1835 р. у межах сучасного адміністративно-територіального поділу держави. Посібник має науковий коментар "З історії вивчення Слобожанщини" та значний допоміжний пошуковий апарат.

ХДНБ ім. В.Г.Короленка завжди підтримувала міцні стосунки з науковими, державними і громадськими організаціями, що відіграли важливу роль у її становленні та розвитку. Проте тривалий час була "закритою" тема взаємостосунків бібліотеки з богословським світом, яка становить сьогодні значний інтерес для користувачів. Тому у 1999 р. було здійснене дослідження, присвячене 200-літтю Харківської єпархії, з виявлення і вивчення матеріалів від моменту її заснування і до сьогодення. Наслідком роботи стало видання науково-допоміжного покажчика "Історія Харківської єпархії". В ньому відображено відомості про 2564 документи: книги, статті з періодичних видань релігійного і світського змісту, видані в різні роки. Укладачі змогли зібрати матеріали не лише про церкви та монастирі, а й про духовне життя віруючих: церковні свята, духовну освіту, благодійництво. Подано багато фактів про єпархіальні установи, архітектуру культових споруд, про документи, присвячені священнослужителям. Читачам допоможе пошуковий апарат та вступна стаття Владики Никодима "Основні віхи історії Харківської єпархії за період її 200-річчя". Видання отримало високу оцінку священнослужителів,

науковців, краєзнавців, які активно використовують його у своїй роботі. Укладачі покажчика в 1999 р. були нагороджені премією Харківської міської ради.

У Харкові живе і активно працює плеяда діячів, котрі, досліджуючи Слобожанщину, роблять неоціненний внесок у вивчення її історії. Ось чому ХДНБ розпочала складання нової серії бібліографічних покажчиків "Краєзнавці Слобожанщини", до якої увійшли посібники, присвячені М.Коржу, О.Лейбфрейду, Т.Шерстюк, Г.Каширіній. Робота над цією серією триватиме і надалі.

У бібліотеці сформувався актив читачів – дослідників рідного краю, різних за віком та фахом, при підтримці яких у відділі краєзнавчої роботи (тепер відділ україніки) з 1978 р. розпочав діяльність громадський клуб "Краєзнавець". Його головним завданням є наукові краєзнавчі дослідження, популяризація матеріалів з історії Харківщини, а також доведення їх до широкого загалу читачів і жителів нашого міста. Щомісяця збираються краєзнавці на краєзнавчі читання, презентації нових видань про Слобожанщину, вечори спілкування. На засіданнях клубу розглядаються питання охорони пам’яток історії та сьогодення населених пунктів області, розвитку науки, літератури та культури краю. Вивчається діяльність славетних земляків: родини Алчевських, Д.І.Багалія, О.М.Бекетова, Г.П.Данилевського, Г.Ф.Квітки-Основ’яненка, І.Ю.Рєпіна та багатьох інших. Порушуються також питання топоніміки міста, увічнення пам’яті видатних харків’ян, відродження української Церкви, збереження пам’яток культури та історії тощо.

Члени клубу беруть участь в обстеженні меморіальної частини 13-го міського кладовища, догляді за похованням відомих земляків, у роботі топонімічної комісії при міськраді. Клуб підтримує міцні стосунки з музеями, архівами, вузами, школами міста з Товариством охорони пам'яток історії та культури, "Меморіалом", "Спадщиною" та ін. Це дає можливість

збирати багатий матеріал з історії краю. Надається велика допомога у роботі ХДНБ і, зокрема відділу україніки. Проводяться консультації з питань історії краєзнавства, здійснюється наукове редагування каталогів, бібліографічних покажчиків про Харківщину, Слобожанщину.

Зусиллями краєзнавців підготовлено понад 20 фотоальбомів з історії вулиць та архітектурних пам'яток Харкова, присвячених відомим землякам-архітекторам.

У відділі україніки зберігаються рукописи спогадів краєзнавців про історичні події, що відбулися у нашому місті, та особисті архіви В.Смоленського, П.Романова, Б.Інгоря.

За допомогою краєзнавців фонд бібліотеки значно поповнився не лише книгами, а й картографічними виданнями, серед них є саморобні.

Багато краєзнавців – автори книг та публікацій, де висвітлено дослідження з історії краю. Це О.Ю.Лейбфрейд, В.А.Божко, І.Ю.Саратов, М.О.Корж, Т.В.Тихомирова, Ю.М.Ранюк, М.М.Саппа та інші.

Сьогодні більшість членів клубу стали активними учасниками Харківського відділення Спілки краєзнавців України, відродився журнал "Краєзнавство", створено умови для поглибленого вивчення краю, активізації роботи клубу.

"Краєзнавцю" присвячено 3 випуски посібника "Сто краєзнавчих читань" (1988, 1997, 2003 рр.), підготовлених ХДНБ. В них читач знайде відомості про краєзнавчі читання, а також біографічні матеріали про відомих харківських краєзнавців.

ХДНБ ім. В.Г.Короленка підтримує зв'язки з краєзнавчими осередками не лише Харківського регіону, а й всієї України. Прикладом цього є творчі стосунки з Житомирським науково-краєзнавчим товариством дослідників Волині. Завдяки його президенту Миколі Юхимовичу Кострицi фонд ХДНБ постійно поповнюється науковими виданнями цього товариства та

іншими краєзнавчими розвідками про Житомирщину. В свою чергу бібліотека, використовуючи свої багатющі фонди, здійснює бібліографічний пошук для надання необхідної інформації читачам та дослідникам Житомирщини.

За значний внесок у розвиток українського краєзнавства відділу україніки ХДНБ ім. В.Г.Короленка у 1993 році було присуджено республіканську премію імені Дмитра Яворницького.

Т.Бахмет

ПЕРСОНАЛЬНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ПОКАЖЧИК: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

(З досвіду роботи Міської спеціалізованої музично-театральної бібліотеки ім. К.С. Станіславського)

Жанр біографії сьогодні – один з найпопулярніших у світі. Засобами бібліографії людство реконструює втрачену епоху та історичне середовище. Основою такої реконструкції є персональна бібліографія. Від її максимальної повноти залежить об'єктивність наукових висновків та передбачень. Пріоритет персональної бібліографії в науковому дослідженні очевидний: центральною фігурою будь-якого наукового процесу є людина, її творчі надбання.

Бібліографування творів харківських діячів культури і мистецтва та літератури про них з метою створення бібліографічних ресурсів як бази інформаційного забезпечення спеціалістів – один з пріоритетних напрямків науково-дослідної діяльності МСМТБ ім. К.С.Станіславського.

Умови для створення якісного бібліографічного продукту визначив ще Є. Шамурін: це наявність широко розгалуженої системи бібліографічних посібників, довідково-бібліографіч-

ного апарату, формування високопрофесійного рівня бібліографів, знання методів бібліографічного пошуку.

Сьогодні у музично-театральній бібліотеці ім. С.Станіславського зібрано довідкові видання універсального і галузевого характеру, а також бібліографічні посібники. Система каталогів і картотек МСМТБ у порівнянні з іншими бібліотеками є набагато ширшою, вона пристосована для обслуговування спеціалістів саме у галузі культури і мистецтва. В МСМТБ наявні генеральний алфавітний книжковий каталог (ГАК), алфавітні та систематичні книжкові каталоги відділів (нотно-музичного, театрального, довідково-бібліографічного, рідкісних видань), алфавітний і систематичний каталоги нотних видань, алфавітний та предметний каталоги звукозаписів, алфавітний каталог драматургії. Формуються каталоги відеоматеріалів та електронних ресурсів. Крім обов'язкової для всіх систематичної картотеки статей, у бібліотеці є багато допоміжних картотек: пісень, драматургії, українських перекладів, декорацій, автографів, екслібрисів та ін. Особливої уваги надається краєзнавчому каталогу, в якому зібрано матеріали про культуру та мистецтво Харкова.

Основою для створення персонального бібліографічного покажчика завжди є пошук. Це один з таємничих процесів у бібліографії. Поняття бібліографічної евристики розроблене у працях П.Беркова, Н.Ульянінського, Є.Шамуріна. [1]

Шамурін вважав, що будь-який бібліографічний пошук є підготовкою бібліографічного посібника за індивідуальним запитом. В МСМТБ персональні бібліографічні посібники створюються не тільки за запитом читача, а й як попереджу-

---

[1] Берков П.Н. Введение в технику литературоведческих исследований.– Л.,1955.– 154 с.;

Берков П.Н. К вопросу о методике библиографического разыскания // Совет. библиогр.– 1948. – №5. – С.78–91;

Ульянинский Н.Ю. Библиографическое разыскание (Эвристика) // Библиография.– 1929. – №1.– С.38–40;

Шамурин Е.И. Методика библиографической работы.– М., 1933.– 235 с.

вальний бібліографічний матеріал до ювілеїв. Останнім часом персональні бібліографічні посібники є результатом вивчення нового для МСМТБ фонду архівних матеріалів.

В архівних фондах бібліотеки зберігаються особисті архіви композиторів та музикознавців: Марка Кармінського, Валентина Борисова, Любові Юхновської, Олександра Мамонтова, Йосипа Миклашевського, Галини Тюменєвої, Леоніда Решетникова. За результатами вивчення архіву М.Кармінського з'явився бібліографічний покажчик, який був опублікований у збірнику спогадів про композитора.

Є у бібліотеці також меморіальні архівні фонди. Ініціатором їх збирання частіше виступає сама бібліотека. Зібрано матеріали про засновника МСМТБ, професора, доктора театрознавства Валерія Айзенштадта, поета Бориса Чичибабіна, композитора Йосипа Шиллінгера та багатьох інших. Бібліографія «Борис Чичибабін» опублікована в останньому тритомнику, присвяченому поету.

Прикладом персонального бібліографічного покажчика став «Гнат Хоткевич», який створювався як наукова база для проведення Міжнародного конкурсу бандуристів і вийшов з доповненнями ХДНБ ім. В.Г.Короленка.

Результатом цікавих краєзнавчих досліджень став бібліографічний покажчик «Брати Тютюнники», наслідком генеалогічних досліджень з історії харківського дворянства – матеріали до бібліографії родів Святополк-Мирських та Капністів.

Попереджувальними бібліографічними виданнями можуть слугувати покажчики: «Родина Алчевських», який містить відомості про всіх видатних діячів цієї сім’ї, «Харківська пушкініана», створений до 200-річчя О. Пушкіна, «Олег Ольжич» також ювілейний, високо оцінений його сином. Бібліографія, присвячена режисеру Леонтію Дубовику, стала доповненням до матеріалів конференції про нього.

В МСМТБ складено бібліографічні покажчики на замовлення самої персони: «Краєзнавець Валерій Берлін», «Олександр Іванович Чепалов», «Драматург Зіновій Сагалов». Для їх підготовки використовувалися матеріали МСМТБ та з особистих архівів.

Таким чином, бібліограф використовує всі можливі джерела інформації про персону: фонд довідкових та бібліографічних видань, систему каталогів та картотек, архіви, мемуарну літературу. На цінність останніх вказував П.А. Зайончковський у передмові до покажчика «Історія дореволюційної Росії в документах та спогадах»: «Цінність мемуарів міститься у викладенні фактичного боку подій, які описані, а не в оцінці їх, яка майже завжди є суб'єктивною…».

Та найскладнішим у пошуковій роботі є розкриття авторства: псевдонімів, анонімів, криптонімів. Інколи в таких випадках допомагають «Словник псевдонімів російських письменників, вчених та суспільних діячів» І.Ф.Масанова, «Словник українських псевдонімів» О.І.Дея. Та, на жаль, більшість псевдонімів залишаються невідомими або з якихось причин не входять до останнього довідника. Іноді вони розкриваються при перегляді мемуарів, періодичних видань. За такими пошуками склався та постійно доповнюється «Довідник харківських псевдонімів».

В МСМТБ розроблено і методику складання персонального бібліографічного покажчика. Його структура є традиційною, у бібліотеці використовуються два її способи.

Перший – розташування матеріалу за двома розділами: 1. Друковані праці автора. 2. Література про нього. Весь матеріал подається за хронологією публікацій. Це дає можливість досліднику оцінити розвиток поглядів персони, прослідкувати динаміку її творчих надбань. Такий спосіб застосовується до осіб, які займаються одним-двома видами наукової діяльності.

Другий спосіб – розташування матеріалу за тематичним принципом. Застосовується він, коли діяльність персони є дуже різноманітною і цінною для багатьох галузей. До бібліографічного покажчика завжди додається вступна стаття, яка містить оцінку її діяльності та вкладу до культурної спадщини нашого міста, відомості про використані джерела, їх хронологічні межі.

Вивчивши бібліографічні погляди музикознавця Й.М.Миклашевського,[2] який використовував у своїх наукових бібліографіях метод дайджесту та вибіркового цитування, ми також додаємо або великі цитати з недоступних для пересічного читача видань, або розширене пояснення-дайджест до окремих книжок.

Довідковий апарат не тільки допомагає зорієнтуватися в досить великому обсязі бібліографічних записів, а й всебічно розкрити діяльність персони. Для цього до бібліографічного посібника завжди додається список умовних скорочень, алфавітні покажчики імен, заголовків творів та досліджень автора, а також предметний покажчик.

Можливості МСМТБ у тиражуванні своїх бібліографічних посібників нульові. То ж ми використовуємо свій Інтернет-сайт, на якому вміщуємо той покажчик, який є актуальним.

Бібліографічний пошук ми звемо пригодою і той, хто хоч раз складав бібліографічний покажчик, знає це. Ось історія з недавнього досвіду.

Років десять тому завітав до бібліотеки книжковий колекціонер В.К.Сєріков. Він приніс твір якогось забутого драматурга Данила Пісочинця. Все, що ми могли тоді йому розповісти, містилося в «Словнику українських псевдонімів». Так вперше з’явилося ім'я: Данило Авксентійович Ткаченко. Згодом при складанні бібліографії харківського театрального

---

[2] Бахмет Т.Б. Бібліографічна діяльність музикознавця Йосипа Михайловича Миклашевського // Бібліографічні читання пам'яті українського бібліографа Федора Максименка.– Х., 2002.– С.91–115.

життя 20–30-х років увагу привернув псевдонім «Невермор». Довідалися, що це Юрій Ткаченко. Тоді його по батькові ще не було нам відоме. За кілька років при детальному вивченні нотних видань з фонду рідкісних видань і рукописів знайшлися інші Ткаченки: Борис, Микола, Тамара Силакова-Ткаченко. Але Ткаченків в Україні так багато, як Іванових у Росії! Тому поки що їх пов'язали один до одного тільки кілька нотних видань, які МСМТБ отримала з бібліотеки радіокомітету.

Одного разу, коли проблема «Хто така Силакова-Ткаченко» обговорювалася, почувся голос нашої колишньої співробітниці А.С.Шляхової: «Я знаю, хто така Силакова-Ткаченко. Вона працювала в тій музичній школі, де я навчалася. Я навіть знаю її сина…».

І ось він прийшов до нас. Від Алли Сергіївни ми дізналися, що його звуть Юрій. Першим нашим запитанням до нього було, чи він не Юрій Юрійович? «Так, – сказав він, – а звідки вам це відомо?»

Так несподівано склалася в одну картину історія великої сім'ї Ткаченків. Юрій Юрійович розповів, що батька звали Юрієм Даниловичем Ткаченком, він був спочатку співаком, потім музичним критиком і друкувався під псевдонімом «Невермор». Юрій Юрійович ріс без батька, то ж про свою рідню знав мало. І вже ми розповіли йому про дідуся: вченого, громадського діяча Данила Авксентійовича Ткаченка, який працював пліч-о-пліч з М. Сумцовим та Д. Багалієм. Справді, чи не пригода це – першими побачити обриси невідомої людини, яку силою бібліографічного пошуку та інтуїції вирвано з суцільного туману історії?

Відомий книгознавець з Петербурга, Д.І. Блюменау, назвав це явище «метафізикою бібліографії».[3] Він вважав бібліографічну інтуїцію, яка спрямовує діяльність бібліографа,

---

[3] Блюменау Д.И. Использование элементов эзотерических знаний в библиотечно-информационной практике // Петербург. библ. шк.– 2002.– № 4.– С.47.

феноменом метафізичного походження, а результат цієї діяльності – інформацією, отриманою з загального інформаційного поля.

Що це: техніка, методика чи метафізика, нехай бібліограф вирішує сам. Головне, щоб кожного року персональна бібліографія залишала в історії на одну «білу пляму» менше.

Список бібліографічних покажчиків, укладених в МСМТБ ім. К.С.Станіславського

1. Гнат Мартинович Хоткевич: 1877 – 1938: Бібліогр. покажч. / Уклад.: Г.М.Єрофеєва, Т.Б.Бахмет. – Х.: ХДНБ, 1994.– 93 с. – (Поверн. імена).

2. Бібліографія фестивалю «Харківські асамблеї» : (1991–1994) / Упоряд.: Т.Бахмет, М.Шелінговська // Харківські асамблеї–1996: Міжнар. муз. фестиваль «Роберт Шуман і мистецька молодь».– Х., 1995.– С.143–158.

3. Драматург Зиновий Сагалов: Библиогр. указ. лит. / Сост. Т.Бахмет. – Х., 1998.– 20 с.

4. Литература о М. Карминском / Сост. Т.Бахмет // Воспоминания о Марке Карминском.– Х., 2000.– С.97–117.

5. Фридерік Шопен: Бібліогр. л-ри укр. та рос. мовами 1834–1999 рр. / Упоряд. Т.Бахмет // Фридерік Шопен: Зб. / Упоряд. Я.Якубяк. –Л., 2000. – С.355–399.

6. Александр Иванович Чепалов: Биобиблиогр. указ. / Сост. Т.Бахмет. – Х., 2000.– 90 с.

7. Матеріали для бібліографії [Г.Тютюнника] / Уклад. О.Довженко // Поговорити б, Григір, треба: Спогади, літ. спадщина і перші оповідання. – Х.,2001. – С.161–169.

8. Библиографический указатель литературы о Ференце Листе на русском и украинском языках за 1824–2000 г./ Сост.: Т.Бахмет, Н.Бахмет// Ференц Лист и проблемы синтеза искусств: Сб. науч. тр.– Х., 2002.– С.265–333.

9. Биобиблиографический указатель произведений Б.А.Чичибабина и литературы о нем/ Сост. Т.Бахмет // Кончусь, останусь жив ли...: Борис Чичибабин. Раннее и позднее.– Х., 2002. – С.401–473.

10. Нотографія та бібліографія М. Коляди / Уклад. Т.Бахмет // Тюменєва Г.О. Микола Коляда: Життя і творчість.– Х.: Глас, 2002.– С.170–175.

11. Валерій Берлін: Бібліогр. покажч. / Уклад.: Н.Полянська, Т.Бахмет. – Х., 2003.– 37 с. – (Сер. «Краєзнавці Слобожанщини»).

Л.В.Глазунова

БІОГРАФІЧНИЙ ЖАНР ЯК НАПРЯМ ІСТОРИКО-БІБЛІОГРАФОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Процеси національного відродження, що активізувалися в період набуття Україною незалежності, проявилися у всіх галузях науки і культури. Саме вони сприяли інтенсифікації наукових досліджень і в бібліографії.

Вивчення історії бібліографії і бібліографознавства є традиційним і одним із пріоритетних напрямків у роботі українських учених. Про це свідчить і проведений нами наукометричний аналіз документів, опублікованих в Україні та за її межами з 1991 по 2000 р. Надалі ця тенденція не змінилася.

Вивченням історії вітчизняної бібліографії в різні часи займалися відомі українські вчені, бібліографи 1920-х рр.:

Ю.О.Меженко, М.І.Ясинський, Л.Ю.Биковський, В.В.Дорошенко, Д.І.Багалій і багато інших.

Особливе місце в їх наукових студіях посідали імена бібліографів, серед яких було чимало відомих вчених, письменників, суспільно-політичних діячів.

Видатний український і російський бібліограф Ю.О.Меженко протягом усього життя збирав матеріали про своїх колег-бібліографів [26]. Ним було складено своєрідний банк даних (1200 прізвищ бібліографів), де наводилися відомості біографічного та фактографічного характеру. Зараз ці матеріали (більше 60 справ) зберігаються в архіві Інституту літератури Національної академії наук України. Тут представлено найрізноманітніші джерела, які, на думку Ю.О.Меженка, могли сприяти розкриттю особистості того чи іншого бібліографа: біографії та автобіографії, листи, матеріали до бібліографії, статті. Вчений планував видати довідник, де були б представлені всі ці матеріали.

У радянський період розвитку вітчизняного бібліографознавства слід відзначити найбільш відомих дослідників у цій галузі: І.І.Корнєйчика і М.П.Гуменюка.

Так, у монографії, присвяченій історії української бібліографії дореволюційного періоду [15], І.І.Корнєйчик у загальному контексті розвитку української бібліографії розглянув діяльність окремих вітчизняних бібліографів. Раніше ним було опубліковане дослідження "Украинские революционные демократы и библиография" [14]. Особливої уваги автор надав бібліографічній діяльності відомих українських письменників, учених та громадських діячів: М.Максимовича, О.Лазаревського, Я.Головацького, І.Франка, М.Комарова, І.Левицького.

У 1969 р. інший відомий український бібліографознавець М.П.Гуменюк, втілюючи в життя ідею Ю.О.Меженка, видав книгу нарисів "Українські бібліографи XIX – початку XX століття" [10]. На підставі опублікованих і неопублікованих

(архівних) джерел учений представив 15 начерків про життя і діяльність М.Максимовича, О.Лазаревського, П.Єфименка, Я.Головацького, Г.Данилевського, М.Комарова, Н.Петрова, І.Левицького, Х.Алчевської, І.Франка, М.Павлика, В.Левицького (В.Лукича), І.Павловського, В.Доманицького, Б.Грінченка.

М.П.Гуменюк і надалі плідно працював у галузі біографічних досліджень. На сторінках спеціальних періодичних видань регулярно з'являлися його нариси. В 1991 р. (після смерті автора) Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника, в якій дослідник працював усе своє життя, видала його монографію "Біля джерел української радянської бібліографії" [9]. В ній, зокрема висвітлювалися бібліографічні аспекти діяльності Ю.Меженка, К.Копержинського, І.Бойка, В.Гущина, Д.Багалія, М.Возняка, П.Тутковського, І.Калиновича. Важливим для історико-біографічного жанру стало рішення укладачів навести в кінці книги покажчик праць самого автора нарисів та літератури про нього.

Проте в загальному масиві документів бібліографознавчої тематики іконографічні праці посідали незначне місце. Про це, зокрема свідчить і проведений нами аналіз документального масиву (ДМ) за період з 1981 по 1990 рр., джерельною базою якого стали матеріали, наведені у відповідному бібліографічному посібнику [4]. І навпаки, починаючи з 1991 р. і по 2000 р., в Україні та за її межами було видано майже в 11 разів більше публікацій, присвячених українським бібліографам, ніж за попередній період (табл. 1) [5; 6].

Таблиця 1

Кількість публікацій жанру "Персоналії в історико-бібліографознавчих дослідженнях"

Показники	1981–1990	1991–2000
Загальна кількість публікацій	787	2295
з них		
з історії бібліографії та бібліографознавства,	32	349
в тому числі присвячених персоналіям	26	273

Жанрова палітра видань надзвичайно різноманітна. Однак з впевненістю можна сказати, що традиції видатних істориків бібліографії минулого продовжуються у сучасних іконографічних дослідженнях. Про це свідчить започаткування в 1993 р. Національною парламентською бібліотекою України (НПБУ) серії біобібліографічних нарисів "Видатні діячі української книги" [7–8; 13; 16–20; 22; 29]. Саме в цій серії вийшли нариси про видатних діячів бібліографії та бібліографознавства, таких як Ю.Меженко, М.Ясинський, В.Дорошенко, С.Маслов, Л.Биковський, Ф.Максименко, М.Плевако, І.Бойко, М.Яшек, В.Бабич, Н.Рева, М.Слободяник. Ініціатором і автором більшості видань стала професор Київського національного університету культури і мистецтв Н.Ф.Королевич.

У 1998 р. Книжкова палата України надрукувала навчальний посібник Н.Ф.Королевич, включивши до нього 7, виданих раніше, біобібліографічних портретів вітчизняних вчених: Ю.Меженка, М.Ясинського, М.Яшека, В.Дорошенка, С.Масло-

ва, Ф.Максименка, І.Бойка, доповнивши ще 5 матеріалами про І.Калиновича, О.Куща, І.Корнєйчика, М.Гуменюка та Ф.Сарану [21].

Для викладення матеріалу дослідниця застосувала стандартну схему. Кожну персоналію вона склала з 2 розділів: 1. Біографія. 2. Основні аспекти бібліографічної діяльності. Перший розділ, як правило, невеликий за обсягом – півтори-дві сторінки. Ступінь деталізації другого визначалась обсягом та різноманітністю професійної діяльності бібліографа. Обов'язковим елементом кожної персоналії є "Додатки", в яких подано хронологічний перелік праць бібліографа та література про нього.

Серед інших найбільш популярних жанрів історико-біографічних досліджень слід назвати: біобібліографічні посібники; статті (наукові, науково-популярні); тези та матеріали конференцій, читань, семінарів; довідкові видання.

Особливу цінність мають дисертаційні дослідження, які містять науковий аналіз спадщини вітчизняних бібліографів та бібліографознавців. За період з 1991 р. по 2000 р. було захищено 4 кандидатських дисертації, присвячені життю і науковій діяльності М.І.Ясинського (С.А.Арутюнова) та Ю.О.Меженка (Н.С.Стрішенець) [1; 33], письменнику-літературознавцю С.О.Єфремову та митрополиту Євгенію (Є.Болховітінову). Бібліографічний аспект їхньої діяльності розглядався відповідно С.Приколотою та Є.Рукавіциною [28; 30]. Різноманітна діяльність Ю.О.Меженка також ґрунтовно висвітлена в монографіях Н.С.Стрішенець [32] та російського бібліографознавця Є.К.Соколинського [31].

Серед інших видань слід відзначити також серію, що була започаткована у 1996 р. Центральною науковою бібліотекою Харківського національного університету (ЦНБ ХНУ), "Біобібліографія лауреатів премії ім. К.І.Рубінського". Перший

випуск присвячений відомому вітчизняному бібліографу, співробітнику цієї бібліотеки М.Г.Швалбу [27].

Необхідно також виділити такий оригінальний жанр історико-біографічних досліджень, як автобіобібліографія, листування, спогади [3; 12; 24].

Особливим напрямком історико-біографічних досліджень слід вважати публікації на сторінках періодичних видань наукової спадщини відомих дослідників бібліографії. У "Віснику Книжкової палати" було подано статті М.Багрича, М.П.Гуменюка, Ю.Ковалевського, Ю.Меженка.

Центрами іконографічних досліджень у галузі бібліографії є великі наукові бібліотеки: Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського (НБУВ), Національна парламентська бібліотека України (НПБУ), Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника (ЛНБ), Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка (ХДНБ) (тут проводяться бібліографічні студії, присвячені видатним діячам української бібліографії), вищі навчальні заклади: Київський національний університет культури і мистецтв (КНУКіМ), Харківська державна академія культури (ХДАК), громадські установи та організації, такі як Міжнародна асоціація україністів (МАУ) тощо. Зокрема в західному регіоні України МАУ активно працювала в напрямку іконографії. На сторінках бюлетеня Комісії української бібліографії друкувалися матеріали до біобібліографічного словника діячів української книги: Ю.Вислоцького, Б.Зданевич, О.Карматанянц, А.Левинського, Л.Малицького, А.Павецького, М.Щепотьєва, В.Вербицької, С.Дунаєвського, Л.Винара, Г.Зленка, П.Медведика, М.Мороза, М.Тарнавської [25].

Науково-дослідний центр періодики при ЛНБ планомірно видає матеріали до енциклопедичного словника "Українська журналістика в іменах" [34]. Серед численних словникових статей знайшли відображення і присвячені бібліографам.

Зараз НПБУ готує до друку фундаментальний довідник "Українські бібліографи" [11].

Таким чином, моніторинг ДМ у галузі бібліографознавства дозволив констатувати, що пріоритетним напрямком сучасного його розвитку є історико-біографічні дослідження. В цілому біографічний жанр сприяє усвідомленню бібліографії як історико-культурної цінності [2].

Список літератури

1. Арутюнова С.А. Бібліографічна спадщина Михайла Ілліча Ясинського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Київ. держ. ін-т культури. – К., 1998. – 16с.

2. Беспалова Э.К. Жанр персоналии в библиографоведении // Библиография. – 2002. – № 5. – С. 40–49.

3. Биковський Л. У службах українській книжці: [Автобіобібліогр.] / Укр. іст. т-во та ін. – Л.; Нью-Йорк, 1997. – 326 с.

4. Бібліографознавство України (1981–1990): Наук.-допом. бібліогр. покажч. / НПБУ. – К., 1995. – 79 с.

5. Бібліографознавство України (1991–1995): Наук.-допом. бібліогр. покажч. / НПБУ, ХДНБ; Уклад.: Л.В.Глазунова, Є.К.Бабич. – К., 1999. – 135 с.

6. Бібліографознавство України (1996–2000): Наук.-допом. бібліогр. покажч. / Уклад. Л.В.Глазунова. – Х., 2004. – 155 с. – Неопублік. рукопис.

7. Бібліотекознавець і бібліографознавець Михайло Семенович Слободяник: Біобібліогр. покажч. / НПБУ; Уклад.: Р.С.Жданова, О.Г.Кириленко. – К., 1999. – 40 с. – (Видат. діячі укр. кн.; Вип. 14).

8. Буран В. Літературознавець і бібліограф Микола Плевако (1890–1941): Біобібліогр. нарис / Нац. парламент. б-ка України. – К., 1996. – 96 с. – (Видат. діячі укр. кн.; Вип. 7).

9. Гуменюк М.П. Біля джерел української радянської бібліографії / АН УРСР. Львів. наук. б-ка ім. В.Стефаника. – К.: Наук. думка, 1991. – 152 с.

10. Гуменюк М.П. Українські бібліографи XIX – початку XX століття: Нариси про життя та діяльність. – Х., 1969. – 183 с.

11.Жданова Р. До створення бібліографічного довідника “Українські бібліографи” // Бібл. планета. – 1999. – № 4. – С. 39–40; Те ж // Вісн. Кн. палати. – 1999. – № 11. – С. 22–23.

12. Ільницька Л. Спогад дочки І.Т. Калиновича про батька // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької / ЛНБ ім. В. Стефаника. – Л., 1998. – С. 309–314.

13. Ковальчук Г.І., Н.Ф.Королевич. Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957): Біобібліогр. нарис. – К., 1995. – 44. – (Видат. діячі укр. кн.; Вип. 4).

14. Корнейчик И.И. Украинские революционные демократы и библиография. – М.: Книга, 1969. – 144 с.

15. Корнєйчик І.І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період: Нариси. – Х., 1971. – 374 с.

16. Королевич Н.Ф. Бібліограф Іван Захарович Бойко (1908–1970): Біобібліогр. нарис / НПБУ. – К., 1997. – 28. – (Видат. діячі укр. кн.; Вип. 8).

17. Королевич Н.Ф. Бібліограф Микола Федорович Яшек (1883–1966): Біобібліогр. нарис / НПБУ. – К., 1997. – 28 с. – (Видат. діячі укр. кн.; Вип. 10).

18. Королевич Н.Ф. Бібліограф Федір Пилипович Максименко (1897–1983): Біобібліогр. нарис / НПБУ. – К., 1996. – 47 с. – (Видат. діячі укр. кн.; Вип. 6).

19. Королевич Н.Ф. Бібліографічна діяльність В.В.Дорошенка (1879–1963): Біобібліогр. нарис / НПБУ. – К., 1995. – 36 с. – (Видат. діячі укр. кн.; Вип. 3).

20. Королевич Н.Ф. Український бібліограф Ю.О.Меженко (1892–1969) : Біобібліогр. нарис / НПБУ. – К., 1993. – 60 с. – (Видат. діячі укр. кн.; Вип. 1).

21. Королевич Н.Ф. Українські бібліографи XX століття: Навч. посіб. / Кн. палата України. – К., 1998. – 182 с.

22. Королевич Н.Ф., Геращенко М.В. Бібліограф М.І.Ясинський (1889–1967): Біобібліогр. нарис / НПБУ. – К., 1995. – 32 с. – (Видат. діячі укр. кн.; Вип. 2).

23. Левко Устимович Биковський (1895–1992): Біобібліогр. нарис / НПБУ; Авт.-уклад. Н.В.Казакова. – К., 1996. – 64 с. – (Видат. діячі укр. кн.; Вип. 5).

24. Марія Деркач. 1896–1972: Бібліогр. покажч.: Спогади. Розвідки. Листи / Авт.-упоряд. М.А. Вальо. – Л., 1999. – 272 с.

25. Матеріали до біобібліографічного словника діячів української книги / Упоряд. С. Білокінь // Бібліографія українознавства: Бюл. Коміс. укр. бібліогр. міжнар. асоц. україністів. – Л., 1992. – Вип. 1. – С. 22–30.

26. Меженко Ю.А. О портретах библиографов: (Некоторые мысли собирателя) // Книга. Исслед. и материалы. – М., 1960. – Сб. 3. – С. 420–425.

27. Михаил Григорьевич Швалб: (К 70-летию со дня рождения): Биобиблиогр. очерк/ Центр. науч. б-ка Харьк. гос. ун-та. – Х., 1996. – 27 с. – (Сер. “Биобиблиогр. лауреатов премии им. К.И.Рубинского).

28. Приколота С.Г. Бібліографічний аналіз творчої спадщини С.Єфремова : Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Київ. держ. ін-т культури. – К., 1997. – 26 с.

29. Рева Л.Г. Ніна Максимівна Рева – бібліограф, бібліографознавець: Біобібліогр. покажч. / НПБУ. – К., 1999. – 24 с. – (Видат. діячі укр. кн.).

30. Рукавіцина Є.В. Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Є.О. Болховітінова): Автореф. дис. … канд. іст. наук / НАН України. ЦНБ ім. В.І. Вернадського. – К., 1995. – 24 с.

31. Соколинский Е.К. Ю.А. Меженко: Библиограф на ветрах истории. – СПб.: Изд-во Рос. нац. б-ки, 1998. – 247 с.: ил. – (Деятели Рос. нац. б-ки).

32. Стрішенець Н.В. Бібліографічна спадщина Юрія Олексійовича Меженка / НАН України. НБУВ. – К., 1997. – 144 с.

33. Стрішенець Н.В. Бібліографічна спадщина Юрія Олексійовича Меженка : Автореф. дис. ... канд. іст. наук / НАН України. НБУВ. – К., 1996. – 24 с.

34. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енцикл. слов. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. Наук.-дослід. центр періодики. – Л., 1994.

Г.В.Трохименко
Р.А.Драган

ФЕНОМЕН ЧИТАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ДИТЯЧИХ БІБЛІОТЕК

Одним з пріоритетних завдань, яке стоїть перед дослідниками та фахівцями-організаторами дитячого читання, є залучення дітей до книжкової культури. Вважаємо, що читання і літературно-художня творчість складають єдину взаємопов'язану систему опосередкованого культурними еталонами діалогу автора і слухача. В її основу покладено комунікацію між автором та адресатом. У той же час ігнорування комунікативного принципу художнього сприйняття творчості не дозволяє розробити ефективні технології залучення до читання.

У дитячій свідомості читання асоціюється з продовженням уроків, воно зведене до вибірки із друкованого тексту необхідної інформації. А між тим психологи, педагоги, соціологи, криміналісти стверджують, що нечитаюча дитина становить великий ризик для суспільства. Це група людей з агресивною поведінкою, атрофованим співчуттям, з заниженою здібністю до адаптації. Перед загрозою бездуховності захист дитячого читання вже давно перетворився на державну проблему.

Падіння інтересу до читання, низький рівень функціональної грамотності, відсутність потреби у книзі особливо серед підростаючого покоління породжують занепокоєння за долю вітчизняної книжкової культури. Процеси, що відбуваються у цій галузі, містять загрозу не лише для вітчизняної культури, а й для національної безпеки.

Переконані, що доступ до книжкової культури є справою державного значення. Без вміння прочитати і збагнути текст (підручника, документа, інструкції, художнього твору тощо) не можна стати повноправним громадянином, членом сучасного інформаційного суспільства.

Цілком очевидно, що потрібна довгострокова програма, яка б об'єднувала і координувала зусилля, спрямовані на розвиток і стимулювання читання при підтримці з боку держави (у т. ч. правовій, організаційній і фінансовій).

Читання – соціокультурне явище. Його слід розглядати як цілісну ієрархічну структуру, що складається з комплексу взаємопов'язаних елементів. Складність цієї структури обумовлюється рядом чинників: політичних, соціальних, культурних, етнічних тощо.

Великий вплив на інститут дитинства має школа, сім'я, соціальне оточення, позашкільні заклади, громадські організації.

На наш погляд, особливу цінність має дослідження, аналіз, гарантована багаторівнева підтримка і стимулювання саме дитячого читання, оскільки діти є генофондом кожної

самобутньої нації, носіями і безпосередніми ретрансляторами знань та накопиченого соціального досвіду сучасної цивілізації. Тому гарантована підтримка і стимулювання державними і громадськими соціальними інститутами читання як суспільно значимого феномену перетворюється сьогодні на один з пріоритетних напрямків культурної політики. Як відзначають більшість фахівців, читання є одним із дієвих засобів формування громадської свідомості та світобачення, відображає соціальний і духовний стан суспільства.

Відомо, що процес усвідомлення феномену функціональної неграмотності або кризи читання почав проявлятися ще у 70-х рр. XX століття в найбільш розвинених західних країнах. Прояви його (часткова або повна втрата значними групами населення навичок читання, низький рівень сприйняття і усвідомлення прочитаного) призвели до негативних соціальних і економічних наслідків.

На жаль, у вітчизняній практиці ця проблема ще недостатньо усвідомлена і неефективно вирішується, що виражається, передусім, у недостатньо розроблених нормативно-законодавчій базі, підзаконних актах, механізмах стимулювання і розвитку дитячого читання, а також у відсутності чітко виробленої стратегії координації й інтегрування галузевих соціальних інститутів, діяльність яких пов'язана з проблемами дітей і читання.

Останнім часом спостерігається позитивне зрушення стосовно усвідомлення важливості відзначеної проблематики. Це виражається спробами узагальнити досвід колег, розробити власні концепції і нормативно-законодавчі бази, а також спеціалізовані проблемно-орієнтовні програми захисту і стимулювання читання.

Як відомо, спеціалісти умовно виокремлюють декілька типів таких програм:

- ліквідація елементарної неграмотності дорослих;

- комплексне вирішення питань, пов'язаних з функціональною неграмотністю дорослого населення;
- безперервна освіта дорослих;
- допомога дітям в оволодінні грамотою;
- сімейна грамотність;
- допомога дітям з обмеженими можливостями відвідування бібліотеки.

Практично у реалізації цих програм найактивнішу участь беруть бібліотекарі як організатори, координатори і творчі виконавці проектів.

На жаль, неможливість вирішувати фінансові і матеріально-технічні проблеми функціонування подібних програм, змушує бібліотеки звертатися за підтримкою до західних організацій, вимоги яких мають нав'язливий і експансивний характер, не враховують специфіки наших регіонів, проблемних питань і соціально-культурної ситуації на місцях. Крім того, ускладнення інформаційного простору, поява нових, суміжних сфер соціальної і виробничої діяльності не усувають, а навпаки, посилюють проблеми виховання читацької культури, особливо в економічно відсталих регіонах. У свою чергу, показники щодо читання у містах районного підпорядкування на ланку вищі, ніж у розвинених і великих містах. Саме тут має місце дитяча літературна творчість. Діти особливо гостро відчувають нестачу у книзі, повноцінному спілкуванні тощо. Це пояснюється більшими можливостями доступу у великих містах до альтернативних джерел інформації (у т.ч. мас-медіа, Інтернет), які поступово витісняють читання як розумову, наочнодієву та інтелектуальну діяльність.

У той же час згідно з результатами крупномасштабних соціологічних досліджень, здійснених НАН України, інтерес до художньої літератури юних читачів має, на жаль, прагматичний, інформаційний характер і пов'язаний, передусім, з вимогами шкільної програми або професійною діяльністю.

Значну роль у становленні дитини як читача відіграє сім'я, де підростаюче покоління отримує свій перший соціальний досвід. Роль інституту сім'ї у формуванні стійкої потреби в читанні, інтересу до книги є важливою не лише у перші роки життя дитини, а й у подальшому, коли в неї з'являються навички самостійного читання, відбору та використання літератури з конкретними цілями. Важливий момент – читання вголос, обговорення прочитаного, спільна гра і відвідування бібліотеки разом з дорослими.

Усі, хто читає дітям, знають, яка це приємність для них, бо діти слухають дуже уважно, всім єством і душею. Сучасні дослідження показали, що одна з найважливіших подій у житті дитини – це перші кроки у збагаченні її мови. І ніщо так не розвиває мову, як читання і переказування. Читання дає дитині й багато іншого: можливість співчувати іншим, орієнтуватися у житті тощо.

Важливою є проблема залучення до читання дітей із неблагополучних, багатодітних сімей, сиріт, схильних до правопорушень. У Харківській області на обліку служб у справах неповнолітніх знаходяться понад 5,5 тисяч осіб (у т.ч. 2,9 тис. із неблагополучних сімей, що є на 22% більшим за аналогічний період 2003 р.). Під час проведення рейдів у 2004 р. виявлено 1,7 тис. неповнолітніх. З них 540 – бездоглядні діти, схильні до правопорушень, бродяжництва та жебрацтва. На початку навчального року кількість учнів, які не відвідували школу без поважних причин, складала 465 осіб. Аналіз контингенту дітей, які знаходяться у притулках, свідчить: 75% неповнолітніх виховувалися в неблагополучних сім'ях, а головними причинами потрапляння їх до притулку є бродяжництво (43%) та конфлікти у сім'ї (8%).

Підсумовуючи вищезгадане, висловимо переконання, що в основу державної ідеології, економічної і соціальної політики повинні бути закладені механізми особливого відношення до

дітей як важливої громадської цінності. Сподіваємося, що у близькій перспективі буде створено правову і економічну базу для видання якісної дитячої літератури, яка б могла по-справжньому сприяти формуванню морально-етичних цінностей у дитини.

Цілком очевидно, що юні читачі чекають цікавих творів про велику і малу Вітчизну, її історію і сьогодення, про справжніх героїв і справедливі вчинки. Важливу роль у створенні позитивного інформаційного поля відводиться критикам і журналістам, за сприянням яких на сторінках періодичних видань, в теле- і радіоефірі систематично повинні з'являтися інформаційні повідомлення, критичні огляди, згадки про нові видання та цікавих авторів.

Бібліотекарі мають особливу відповідальність за розвиток традицій книжкової культури, бо саме вони виконують важливу місію творчого посередника між дитиною та книгою.

Таким чином, координовані зусилля галузевих соціальних інститутів, забезпечення нормативно-законодавчої підтримки дитячого читання, функціонування загальнодержавних, регіональних, локальних і місцевих програм його розвитку стануть запорукою для формування якісно нової політики захисту і підтримки інституту дитинства.

Список літератури

Кабачек О.Л. Об одной из современных технологий приобщения детей к чтению // Вестн. БАЕ. – 2003. – № 4. – С.56–58.

Литературно-педагогические лихановские чтения: Программа / Белгор. гос. дет. б-ка им. А.А.Лиханова. – Белгород, 2003. – 24 с.

Малых Т. Технологичное завтра: будем ли мы читать книги? // Шк. б-ка. – 2004. – № 2. – С.35–37.

Новальська Т. Читання в Україні в новому столітті // Вісн. Кн. палати. – 2002. – № 12. –С.21–24.

Секретарева Л.Г., Тихомирова И.И. Вернуть ребенку радость чтения // Вестн. БАЕ. – 2002. – № 3. –С.73–74.

О.В.Молокова,
Т.П.Гончарова

ТРАДИЦІЙНІ І НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ З КОРИСТУВАЧАМИ ЮНАЦЬКИХ БІБЛІОТЕК ЯК ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ

Сьогодні бібліотеці, щоб вижити й існувати в ринкових умовах, треба заявити про себе як соціально необхідну установу, котра може забезпечити якісне та оперативне задоволення інформаційних потреб користувачів. Користувач, особливо молодий, сприймає бібліотеку як головний інформаційний центр інтелектуального розвитку, професійного зростання, морального і духовного становлення.

Харківська обласна бібліотека для юнацтва (ХОЮБ) знаходиться у постійному розвитку. Понад 12 тис. молодих людей віком від 14 і до 30 років є її користувачами. Книжковий фонд ХОЮБ містить 136800 одиниць. З них молодіжних періодичних видань понад 200 назв. Є велика кількість кіно-фото-фонодокументів.

Сьогодні до бібліотеки прийшов новий користувач з новим світосприйняттям, новими потребами та літературними уподобаннями. Відповідно до зростання інтелектуального рівня молоді, зміни шкільних та вузівських програм, введення нових предметів переорієнтовується і діяльність бібліотеки. Це, звичайно, примушує бібліотечних працівників шукати інших підходів до традиційних послуг, розширювати сферу впливу, зміцнювати зв’язки з читачами. Важливою складовою у

діяльності Харківської обласної бібліотеки для юнацтва стали зв'язки з громадськістю, депутатами різних рівнів. З районною радою Московського району укладено угоду про творчу співпрацю, невід'ємною складовою якої є надання інформаційних послуг депутатам райради, працівникам районного відділу культури з питань молодіжної політики. Особливо плідні стосунки склалися у бібліотеки з депутатом Верховної Ради по 171 виборчому округу Святашем Дмитром Володимировичем, який у цьому році подарував бібліотеці книги з краєзнавчої тематики на суму 550 грн.

Важливе місце у діяльності ХОЮБ посідають стосунки з засобами масової інформації, за допомогою яких рекламуються її можливості, створюється ринок бібліотечних послуг. Наприклад, наша бібліотека координує свою роботу з Харківським обласним комітетом радіомовлення і телебачення, який до програми їх спільної діяльності включив такі заходи, як засідання молодіжного телевізійного клубу "Джерело ", участь у мовознавчій радіопрограмі "Аз", постійне інформування телеглядачів та радіослухачів про заходи ХОЮБ. Бібліотека, в свою чергу, надає книжкові фонди для підготовки радіо-і телепередач, бере участь у програмах "Трамвай", "Бумеранг" тощо.

ХОЮБ співпрацює з обласними газетами "Слобідський край", "Слобода", "Вечірній Харків", районною газетою "Вісник Московського району".

Однією з найбільш актуальних і в той же час найменш розроблених проблем є проблема реклами бібліотеки. Впровадження рекламних методів сьогодні безпосередньо поєднується з вирішенням основного питання: якою бути сучасній бібліотеці? Зберегтись як колишній офіційний заклад культури чи перетворитися на теплий, затишний будинок, де уважно прислухаються до думок і побажань читачів.

Обласна бібліотека для юнацтва поступово відходить від колишніх стереотипів і намагається знайти нове, цікаве в оформленні виставок, проведенні масових заходів, індивідуальній роботі з користувачами.

Реклама бібліотеки виконує роль інструмента. Вона показує, з ким і з чим має справу користувач, потенційний чи реальний, адже в останні роки суттєво змінився характер взаємовідносин бібліотеки і її читачів.

Перехід на фінансування з місцевого бюджету примушує бібліотеки завойовувати авторитет у основної частини населення, турбуватися за свою репутацію. Йдеться і про маркетинговий підхід в організації бібліотечного обслуговування, де перше місце відведене послугам і формам роботи, потрібним користувачу. Це виставки картин, і фактографічні довідки " на замовлення". Не забуваючи про свої традиційні функції, бібліотека почала виконувати роль картинної галереї. Так, у читальному залі постійно демонструвалися виставки художників-харків'ян: М.Павленка, М.Гнатченка, М.Якуніна, М.Клягіна, заслуженого діяча мистецтв України В.Гонадського та інших.

2004 рік проголошено роком творчої молоді. ХОЮБ розробила цикл заходів за назвою "Талановита молодь – майбутнє України". Було організовано виставки молодих художників – студентів академії дизайну та мистецтв С.Смолякової, І.Тужикова, а також викладача цієї академії О.Чемоданова. Такі виставки вдало співіснують з традиційними книжковими виставками, які доповнюються ікебанами та вікторинами. Характерною особливістю сучасного дизайну книжкових виставок є використання не бібліотечних матеріалів, а предметів побуту і прикладного мистецтва, зразків флори і фауни, фотографій. Наприклад, для оформлення виставки – ікебани "Нам дзвони дзвонять Великодня" було використано вишиті рушники, писанки, паски, кошики з лози, свічки, а на

виставці "Держави славна назва – Україна" – герб та карта України, портрет Т.Г.Шевченка, рушники, вироби народних майстрів.

У відкритому фонді на вітринах, стелажах літературу розміщено так, щоб користувач міг відразу звернути на неї увагу. Наприклад, виділено серії "Життя славетних", "Детективи. Пригоди. Фантастика", "На допомогу домашньому умільцю, "Юному раціоналізатору і винахіднику", "Молодій мамі", "Книги, придбані на благодійні внески"та ін. Пропонуються нові книжкові видання і молодіжні газети та журнали не лише в читальному залі, а й на абонементі.

Роль реклами як інструмента маркетингу в популяризації послуг і можливостей бібліотеки є великою. Сектор комп'ютеризації розробив і розмістив сайт, який рекламує діяльність ХОЮБ серед Інтернет-користувачів. Створено локальну мережу комп'ютерів у самій бібліотеці. Всі інформаційні і довідково-бібліографічні матеріали випускаються через сектор комп'ютеризації, що дало змогу підняти на вищий поліграфічний рівень видавничу продукцію, покращити її дизайн. Так інформаційно-бібліографічним відділом були видані письмові довідки за темами: "Українська Сафо" (до 350-річчя з дня смерті Марусі Чурай), "Серце, віддане дітям" (до 80-річчя з дня народження В.Сухомлинського), "Ясна зоря нашого письменства" (до 170-річчя з дня народження Марка Вовчка) тощо.

Цікаві й змістовні матеріали готує методичний відділ ХОЮБ. Наприклад, "Слава вам, брати-слов'яни, хай єднає розум нас" (до року Росії в Україні), "Тепло моїх долонь і розуму, і серця я Україні милій віддаю" (ремесла України), "Слобожанщина в особах" (серія краєзнавчих листівок).

Реклама є засобом вивчення особистості за рахунок адекватної, позитивної або негативної реакції на нестандартні бібліотечні прийоми. Вона також є індикатором гуманізації бібліотечної діяльності, яка в останні роки створила нові

пріоритети, а саме: зацікавленість життям звичайної людини без поділу на соціальні ознаки. Ми не забуваємо також і про “посадові зміни”, інформуючи про це представників органів місцевого самоврядування, педагогів, молодих підприємців та винахідників, акцентуємо увагу на інформації пересічного молодого користувача: студента, учня, пропонуючи вивчити такі теми: “США: Бібліографічний дайджест з циклу “Країни і народи”, “Знамениті харків'яни", “Вулиця, де ти живеш", “Про користь хороших манер”, “Куріння і твоє здоров'я", “Наркоманія – твій ворог”, “Тато, мама і я – дружна сім'я”, “Про братів наших менших” та ін.

Бібліотекар – господар у бібліотеці. Яким його бачать відвідувачі? Це залежить від його комунікативних умінь.

Сьогодні прийшло розуміння того, що психологічні знання є невід'ємною професійною вимогою до бібліотекаря. В школі № 97 Московського району міста, з якою бібліотека співпрацює, було проведене тестування. Вивчався показник уміння читати, оскільки читання розглядається як “універсальна культурна техніка”, без оволодіння якою повноцінна участь у культурному і соціальному житті є неможливою. Підлітків попросили вибрати окрему інформацію із запропонованого тексту, осмислити прочитане, дати йому оцінку. З’ясовувалися також їхні читацькі інтереси, ставлення до читання.

Тестування показало, що до читання звертаються всі учні. Більшість із них уміють аналізувати прочитане, особливо дівчатка, які читають значно більше за хлопців. Серед хлопців були й такі, котрі читають дуже мало, здебільшого книги, що пропонує шкільна програма. Ці віддають перевагу футболу, баскетболу, грі на комп'ютерах. Вміння читати й аналізувати прочитане у більшості тестованих учнів було дуже добрим. Це, звичайно, результат педагогічної майстерності вчителів, а також бібліотекарів юнацької бібліотеки, до якої учні звертаються значно частіше ніж до шкільної.

Бібліотечне спілкування – взаємодія бібліотекаря і користувача – зумовлюється інформаційними потребами останніх, і бібліотекар, який володіє необхідними знаннями з психології, швидше досягає поставленої мети у вивченні того чи іншого користувача.

Вивчення інтересів і запитів молодої людини, яка звернулася до бібліотеки, починається з моменту її запису. Читацький формуляр ще й зараз залишається основним знаряддям при спостереженні за читанням та на зміну читацькому формуляру сьогодні прийшов комп’ютер. Всі необхідні дані про користувача ми заносимо до бази даних “Читач“, правда, поки що дублюючи формуляр.

Вивчення запитів користувача починається з традиційних питань при запису його до бібліотеки, наприклад:

– Чи має користувач особисту бібліотеку?

– Чим захоплюється у вільний час?

– Якій літературі віддає перевагу?

– З якою метою звертається до бібліотеки?

– Чи має громадські доручення та інше?

Всі ці питання з'ясовуються тактовно і доброзичливо, що є важливою умовою для подальшого спілкування з користувачем. Отже, всебічний аналіз об’єктивних та суб’єктивних факторів, що впливають на зміст індивідуальної роботи з користувачами, є обов’язковою умовою при вивченні особливостей різних груп молоді, таких як “Молоді вчителі”, “Юні екскурсоводи”, “Юні прикордонники“, “Юні краєзнавці”, “Леді і джентльмени“, “Майбутні наречені”.

Індивідуальна робота з підлітками з девіантною поведінкою – один із важливих напрямків у діяльності бібліотеки. Тому вважаємо за потрібне окремо зупинитися на цій темі.

Під час літніх канікул у школах району працювали оздоровчі табори. П’ятдесят учнів з девіантною поведінкою відпочивали в такому таборі у школі № 97 (кошти було виділено

з фонду Д.М.Святаша). Тут знаходилися діти з неповних сімей та позбавлені батьківської опіки. Співробітник бібліотеки разом із вчителями працював у таборі і вихователем, і організатором культурно-масових заходів. Зокрема було проведене анкетування групи дітей за темою "Як тобі відпочивалося у таборі?". Особливо несподіваними були відповіді двох хлопчиків, які читання ставили на перше місце понад усі розваги, віддаючи перевагу книгам науково-фантастичного жанру. Анкети також показали ступінь грамотності дітей. Звичайно, багато факторів впливають на дитячий розвиток, але відсутність батьківської любові і уваги є причиною того, що деякі з них погано читають, неврівноважені, агресивні і жорстокі. З кожним окремо проводилися бесіди, спілкування з батьками і вчителями тих шкіл, де навчалися ці діти. У вихованні дітей з девіантною поведінкою багато завдань бібліотека вирішує разом із відділом роботи з неповнолітніми Московського району, з міліцією та школами району.

Впровадження ринкових відносин зумовило зміну читацьких інтересів. Змінився діапазон запитів, що пов’язане із змінами в програмах середніх і вищих учбових закладів. Інститути стали академіями, технікуми – коледжами, школи – гімназіями і ліцеями.

У складі користувачів юнацької бібліотеки з’явилися студенти бізнес-коледжів та вузів, молоді підприємці, представники комерційних структур.

Бібліотека провела соціологічні та маркетингові дослідження з метою вивчення та поповнення своїх фондів необхідною літературою, придбала підручники і посібники для вищої та середньої спеціальної освіти. Серед них є книги, рекомендовані навчальними програмами:

Заболоцький Б.Ф. Розміщення продуктивних сил України: Нац. макроекономіка: Посіб.- К.: Академвидав, 2002. – 368 с.

Стеченко Д.М.Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч.посіб. – 2-ге вид. випр. і доп. – К.: Вікар, 2002. – 374 с.

Економіка зарубіжних країн: Підруч. – 2-ге вид. / Складачі: А.С.Філіпенко та ін . – К.: Либідь, 1998. – 416 с.

Маркетинг: Підруч. для вищ. навч. закладів / За ред. О.М.Азарян. – К.: НМЦВОМОіН України: НВФ “Студцентр”, 2003. – 400 с.

Державне управління: Навч. посіб. / А.Ф.Мельник, О.Ю.Оболенський, А.Ю.Васіна, Л.Ю. Гордієнко. – К.: Знання – Прес, 2003 .– 343 с.

Кружельницький М.В. Теорія бухгалтерського обліку: Підруч. – К.:КНЕУ, 2001. – 334 с.

Соціологія : Навч. посіб. / За ред С.О.Макеєва. – 2-ге вид. випр. і доп. – К.: Т-во “Знання“, КОО, 2003. – 455 с.

Социология: Учеб. для вузов / Сост.: А.И.Кравченко, В.Ф.Анурин. – СПб.: Питер, 2003. – 432 с.

ХОЮБ має у своєму фонді такі журнали: “Економіка України“, “Соціологія і психологія“, “Статистика України”, “Право України“, “Український історичний журнал“, “Безпека життєдіяльності “ та ін.

У довідково-бібліографічному апараті виділено окремі рубрики: “Державне регулювання економіки“, “Економіка окремих регіонів України”, “Вільні економічні зони“ “Безпека життєдіяльності людини”.

Спілкуючись з користувачами, спостерігаємо, як збільшився обсяг завдань, що пропонуються навчальними програмами. Тому такі тематичні рубрики є великою допомогою студентській та учнівській молоді у підготовці рефератів, курсових та дипломних робіт.

В інформаційно-бібліографічному відділі, на абонементі, у читальному залі обов’язково проводяться бесіди з основ бібліотечно-бібліографічної грамотності, культури читання.

Для молоді XXI століття є дуже важливим бачити перспективи розвитку держави, знайти орієнтири, які можуть забезпечити їй пристойне життя і гарантувати необхідні умови для розвитку і реалізації здібностей. Бібліотека сьогодні накопичила значний досвід, стала справжнім інформаційним центром, осередком культури і духовності, а це сприяє формуванню духовного зростання молодої людини, її національної свідомості.

А.М.Луганский,
Т.В.Гальченко

ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Проблематика создания электронных библиотек и использования электронных ресурсов в библиотечном обслуживании вызывают все больший интерес. С высокой степенью вероятности можно прогнозировать, что этот интерес будет только возрастать. Вместе с тем обилие, как самих проектов создания электронных библиотек, так и теоретических работ, освещающих отдельные аспекты этой проблемы, не позволяют сделать вывод о ее исчерпании. Более того, современные тенденции расширенного толкования понятия «электронная библиотека» (образовательные технологии, информационные порталы, методологии и технологии управления знаниями и процессами) с одной стороны и технологии семантического представления, анализа, интеграции и поиска информации с другой – ставят перед разработчиками современных проектов электронных библиотек много сложных дополнительных проблем.

Данная работа имеет целью освещение результатов системно-аналитического исследования создания, развития и

использования электронных библиотек. Имея значительный личный опыт библиотечной автоматизации и создания разнообразных коллекций электронных ресурсов, изложенных в работах /11,12,13/, проведя анализ публикаций по затронутой теме, авторы вычленяют, классифицируют и описывают основные проблемы этого вопроса, а также излагают перспективы и пути их решения.

Мотивом и стимулом выполнения системно-аналитического исследования явилось участие авторов в работах по концептуализации и проектированию единой электронной библиотеки высших заведений МВД Украины. По замыслу эта электронная библиотека должна стать единой распределенной управляемой информационной средой коллективного сбора, семантической интеграции, интерпретации и обработки информационных ресурсов, оптимального их распределения с учетом собранных информационных потребностей и прав доступа, интеллектуального унифицированного поиска и навигации по ресурсам через единый интерфейс. В ней должен поддерживаться необходимый уровень стандартизации и открытости для интеграции в международное информационное пространство, соблюдаться требования к интероперабельности ресурсов и информационно-лингвистическому обеспечению, многоцелевому концептуальному использованию для поддержки технологий открытого и дистанционного образования, научных исследований, сценариев реализации процедур управления, принятия решений и эффективных коммуникаций. Изначально эта электронная библиотека видится как важная системная компонента комплексной информатизации вуза в целом. Данный проект также должен обладать существенным потенциалом жизнеспособности, опираться на эффективную экономико-правовую модель регулирования отношений всех его участников.

1. Создание электронной коллекции документов

На ранних стадиях создания электронной библиотеки основная работа направлена на формирование массива электронных документов – электронной коллекции. Источником формирования такого массива прежде всего выступает традиционный библиотечный ресурс – фонд библиотеки. В настоящее время фонды библиотек представлены бумажными документами, а также документами на других носителях информации (CD-ROM, микрофиши, микрофильмы, аудио-видеокассеты, компьютерные файлы). Но библиотечный фонд не единственный ресурс, который может быть использован для создания электронных коллекций. Приоритетным становится не столько использование и перевод в цифровую форму своих фондов, сколько заимствование накопленных массивов информации, получение доступа к распределенным информационным ресурсам, создание единой информационной среды.

Важным на сегодняшний день является установление партнерских отношений с другими функциональными подразделениями организации или сторонними организациями, библиотеками с целью объединения накопленного массива информации и дальнейшего совместного его использования. Если на ранних этапах структура партнерства, как правило, ограничена взаимодействием библиотеки с другими организациями или подразделениями на уровне обмена электронными документами, то в дальнейшем партнерство должно развиваться в сторону планирования и распределения работ по созданию, размещению и управлению электронными коллекциями. Такой подход прежде всего поможет исключить дублирование работ по оцифровке документов и их каталогизации, решить проблему качественного представления документов пользователю, обеспечить экономию финансовых средств и людских ресурсов. Вообще с точки зрения стратегии

развития расширение и углубление взаимодействия с внешними партнерами и клиентами имеет наибольший потенциал, ведет к созданию новых технологических цепочек в инновационных сценариях, способно укрепить позиции библиотек в развивающемся информационном обществе.

Анализируя спектр существующих электронных библиотек, следует признать, что электронная библиотека (ЭБ) – это информационная система с размытыми контурами функциональных характеристик и классов объектов учета и управления. В последнее время расширенное толкование понятия «электронная библиотека» делает целесообразным включение широкого класса объектов: публикаций; учебных материалов; проектов; новостей; сведений об организациях, персонах, событиях; нормативных документов; коммуникационных сервисов; сценариев; планов и т.п.

При организационном проектировании работ по созданию электронной библиотеки следует учитывать следующие приоритеты:

- использование физических коллекций партнеров для практических целей;
- установление коллекций, которые иллюстрировали бы преимущества партнерского проекта с использованием объединенных фондов информационных ресурсов;
- создание содержимого, которое обеспечивало бы многоаспектность его использования.

На практике это может быть реализовано созданием сценария распределения ресурсов. Сценарий должен включать технологические и организационные решения проблемы, методики обработки и представления документов, условия партнерских отношений, согласования по основным вопросам и направлениям деятельности, а также технологию публичного доступа.

Выработка четкой и планомерной политики создания и развития электронных коллекций – главное условие успеха. Такая политика должна основываться на многостороннем представлении библиотечной цели и философии, уравновешивая тем самым идеальную модель ЭБ и практическую ее реализацию. Вероятно, что в процессе работы потребуется периодический пересмотр и осмысление происходящих процессов и достигнутых результатов.

2. Методология развития и проблемы организации электронных коллекций

Организация и управление электронными коллекциями является большой проблемой. Сервис свободного єлектронного библиотечного каталога, зарождающийся в Украине, не отвечает полноценной функциональности электронной библиотеки. Так же как и система взаимодействия между распределенными серверами не решает проблемы создания системы для управления их содержимым.

Электронные ресурсы в сети Интернет и на локальных серверах представлены разнородной по составу и набору информацией, различными форматами файлов и методами доступа. Например, информация может быть представлена базами данных, содержащими название и краткое описание объектов; набором папок для хранения файлов, имеющих произвольные названия; web-страницами, предлагающими единый интерфейс доступа к документам; электронным каталогам, содержащим библиографические записи и т.д.

Пока нет единого подхода к предоставлению информации об объекте, его размещении, форматах и доступе, не может быть и механизмов для объединения и управления объектами. Также нет гарантии, что обновление информации не повлечет за собой сбои в организации доступа к объектам.

Для решения этой проблемы нужна ясная и последовательная схема создания метаописаний для объектов, входящих в ЭБ. Ее можно применять для объектов в рамках одной ЭБ или в пределах корпорации. Целесообразно принять электронный каталог библиотеки как начальную точку доступа к содержимому всех электронных коллекций. Содержимое библиографической записи и внесенные метаданные могут затем генерироваться в различные системы доступа с различными целями, формами и т.д. Например, web-страницы с помощью включения элементов HTML или URL – в библиографическую запись, а также с использованием прикладных программ, чтобы автоматизировать интеграцию и экспорт содержимого, элементов и метаданных. Преимущества такого подхода: возможность разнопланового и повторного использования метаданных, устранение препятствий к расширению границ создания содержимого коллекций, быстрое распространение информации среди партнеров, включение дополнительной информации относительно легко, быстро и дешево.

Процесс управления объектами, полученными из разных источников, не обязательно требует дорогостоящего программного обеспечения. Более важна разработка эффективной методологии для разнородной, распределенной электронной библиотеки. Необходим механизм контроля над сценариями распределения ресурсов и полнотой их описания, инструментальные программные средства.

Следует сознавать также, что в настоящее время в библиотечные технологии начинают проникать интеллектуальные методы и инструменты, нацеленные на решение проблем интеллектуальной интеграции, содержательного (смыслового) представления и поиска информации. Методология создания электронных коллекций для решения данных задач базируется на новых концептуальных подходах и инструментах: построении онтологий предметных областей, знаниеориентированных

моделей, представлении понятий и отношений между ними, более развитых метаданных и метапоисковых механизмов, интеллектуальных агентов и т.п. На этапе замысла создателям электронной библиотеки следует определиться, какую ЭБ им предстоит строить: «обычную библиотеку текстов и иллюстраций» либо «необычную библиотеку знаний»? Авторы придерживаются точки зрения, что "библиотеки знаний" – это библиотеки будущего, но в условиях Украины будущего не завтрашнего, а послезавтрашнего дня. Поэтому в настоящей работе основное внимание уделено проблематике создания традиционных электронных библиотек.

3. Создание пользовательской среды

Существует пять главных требований к пользовательской среде: концептуальность, гибкость, преемственность, доступность и осуществимость. Концептуальность подразумевает создание шаблона дизайна, который мог бы обеспечить визуальную целостность всех коллекций без навязывания общего единообразия. Гибкость – предоставление пользователям возможности доступа к содержимому ЭБ различными способами. Под преемственностью подразумевается создание интерфейса, который был бы приемлемым как для существующих коллекций, так и для созданных впоследствии. Доступность – быстрая адаптивность работы в пользовательской среде благодаря интуитивно понятному представлению функций. Осуществимость – создание дизайна за реальные сроки, используя имеющиеся средства и ресурсы.

При разработке пользовательской среды необходимо стремиться в первую очередь к очевидной простоте и эффективности решений, ограничивая дизайнерские «навороты» конструкторов, стремящихся показать в выгодном свете свои навыки. Вместе с тем необходимо повышать интерес пользова-

телей к содержимому ЭБ благодаря внешне привлекательному дизайну, использованию иллюстраций к каждому разделу коллекции, но с сохранением целостности представлений, ясному алгоритму доступа к тому или иному объекту, примерам работы с отдельными документами, настроечным элементам поисковых функций.

4. Организация информации: классификация и индексация (предметизация)

Одна из целей ЭБ – обеспечение возможности многоаспектного и релевантного поиска и просмотра коллекции. Для этого требуется широкое применение методов классификации и индексации документов. Традиционные библиотеки имеют существенный опыт в использовании разнообразных классификационных схем. Существующая система ссылок на ресурсы Интернет имеет свои плюсы и минусы, так же, как и использование словарей предметных рубрик, ключевых слов и т.д. Часто ощущается недостаток глубины иерархической структуры, предложенной традиционными классификационными схемами.

Один из подходов заключается в использовании стандартных списков предметных рубрик как средства связи коллекций в последовательную информационную структуру. Списки утверждаются, пополняются и редактируются по соглашению между партнерами, что обеспечивает управление их содержимым. Предметные рубрики входят в состав метаданных и используются для организации поиска.

При формировании метаданных целесообразным является применение процедур автоматизации заполнения полей предметного поиска по результатам индексирования полных текстов и элементам списка предметных рубрик, отбора наиболее важных по значению относительной частоты встречае-

мости. Для повышения точности данной процедуры должны быть обеспечены также механизмы нормализации словоформ. Аппарат предметизации мог бы быть усилен заменой списка предметных рубрик тезаурусом. Вместе с тем создание качественного тезауруса – чрезвычайно сложная задача. Хорошо отработаны имеющиеся на рынке специализированные тезаурусы MESH (медицинский), EUROVOC (юридический). Представляет практический интерес также универсальный тезаурус Национальной парламентской библиотеки Украины.

В добавление к списку предметных рубрик могут использоваться также авторитетные файлы авторов, заглавий, географических мест и т.д.

Создание и использование таких управляемых информационных структур для выполнения процедур классификации и индексации существенно направляют поиск, делают его более надежным, способствуют организации управляемых изменений по сравнению с бесконтрольным множеством ключевых слов.

5. Организация метаданных

В процессе функционирования ЭБ неизбежны многочисленные проблемы, связанные с созданием и управлением метаданными. Эти проблемы подробно описаны, поэтому рассмотрим только некоторые из них. Например, одним из главных есть вопрос, что каталогизировать? Оригинальный объект или его цифровую копию? Или кто автор публикации: лицо, ее опубликовавшее или ответственный за оцифровку? Но, возможно, наибольшей проблемой является то, как правильно составить метаописание для того, чтобы гарантировать качественный поиск и исключить дублирование записи, если аналогичный объект описания появится в разных местах коллекции.

Проблемой является также степень детализации объектов описания. Требуется ли составление индивидуальных метаописаний на каждый класс элементов коллекции или же управление объектом может осуществляться с использованием других средств, например, механизмов каскадирования метаданных.

Принятое решение должно предусматривать создание гибкой структуры базы данных, которая не связана с какой-либо одной специфической схемой метаданных, с возможностью встраивания отдельных элементов метаописаний, выбора содержимого по разным срезам, а также возможность генерирования данных в различные форматы в зависимости от поставленных целей. Например, представление стандартного формата имени для осуществления поиска и получения его результата, содержащего все варианты первичного представления имени в отдельных библиографических записях. Но необходимо учитывать и записи как отдельные элементы, независимые от структуры базы, тогда необходимо наличие в каждой из них полного множества включенных метаданных.

Вопрос выбора стандарта представления данных для использования (Dublin Core, UNIMARC, RUSMARC, USMARC, ONIX и т.д) не должен быть главным, так как тот или иной стандарт не предусматривает пожизненного его использования. Существует ряд возможностей обмена метаданными в режиме импорта/экспорта, т.е. преобразования данных из одного формата в другой. Главным условием для такого обмена является качественное, структурированное представление первичных данных. Более сложным является вопрос создания самих метаданных, выбор элементов управления процессом, принятие решения о необходимости централизованного редактирования и поддержки.

Осуществление релевантного поиска за счет расширения поисковых функций, редактирование специфических областей метаданных, использование альтернативных контрольных

механизмов – такие решения позволяют не беспокоиться о технологическом фундаменте будущего коллекций.

6. Управление сценариями создания, сопровождения и использования ЭБ

Неудачи информационных проектов, в том числе и электронных библиотек, зачастую коренятся не столько в особенностях технологических решений, сколько в качестве и ценности самой собираемой информации, а также в дефектах управления проектом. Управление в классическом толковании, помимо управления собственно основными бизнес-процессами, также включает широкий спектр составляющих: оптимальное организационное проектирование корпорации участников проекта и распределение ролей, прав и обязанностей, стратегическое планирование, управление персоналом участников, финансово-экономическое обеспечение работ, управление качеством, маркетингом, нормативно-юридическое обеспечение и т.п. Каждая из составляющих важна по своему и должна поддерживаться в ручном либо в автоматизированном варианте.

Сейчас видится целесообразным обеспечение автоматизированного управления сценариями создания, сопровождения и использования электронной библиотеки. Это требует выполнения детального функционального проектирования основных бизнес-процессов, проектирования роли участников сценариев этих процессов, спектра действия и компетенции данных функциональных ролей, закрепления их за конкретными участниками проекта. На этапе реализации такая управляемая модель деятельности обеспечит необходимый уровень информационной прозрачности, контроля и регулирования, безопасности, управления доступом к ресурсам и операциям, мотивации участников, анализ и прогнозирование развития. Данная модель управления сценариями должна быть распространена

как на использование в процессах создания и сопровождения ЭБ корпорацией участников проекта, так и для управления доступом и мониторинга активности пользователей. Особенно это важно для больших корпораций неравноправных участников проекта, большого разнообразия видов ресурсов и сервисов, распределенного физического размещения ресурсов, наличия платных услуг пользователям, учета договорных отношений партнеров и авторов предоставляемых материалов и т. д.

7. Изучение пользовательского спроса

По утверждениям многих ученых, современная западная наука стоит на пороге «сдвига парадигмы невиданных размеров» и, может, уже перешагивает этот порог. Не является исключением и библиотечная парадигматика. Поскольку не вызывает сомнений обязательность широкого использования при построении электронной библиотеки арсенала информационно-библиотечных технологий, хотелось бы избежать при этом влияния «отмирающих» ориентиров, тенденций и требований.

Базовыми характерными признаками традиционных информационно-библиотечных технологий принято считать комплектование впрок, доминирование фонда как главной ценности библиотеки, ориентацию на владение ресурсами вместо ориентации на доступ к ним, нацеленность научной обработки на удовлетворение нужд инвентарного учета, контроля фонда, организацию ссылок на информацию, неспособность доступа к идеям и фактам, недооценкам изучения пользовательского спроса, отсутствие анализа качества удовлетворения информационных потребностей пользователя и т.п. Все это закладывает некачественный парадигматический фундамент строящегося здания информационного общества / 15 /.

В контексте создания электронной библиотеки тенденция недооценки проблематики изучения спроса еще более усиливается. Это объясняется тем, что себестоимость копирования электронной информации значительно ниже, чем бумажной, а это значит, появляется иллюзия возможности создания практически неограниченной по объему и разнообразию коллекции электронных ресурсов для удовлетворения любых информационных потребностей. На самом деле это не более, чем иллюзия. Вопрос даже не в том, что в настоящее время в Украине практически отсутствует цивилизованная практика легитимного формирования больших коллекций электронных ресурсов. Даже, если бы такое было возможно, без предварительного изучения пользовательского спроса, а также источников формирования коллекций весь проект не может быть успешным. Такие исследования должны стать частью предпроектного проектирования. Они могут включать: анализ фонда и выявление малотиражных печатных изданий, пользующихся спросом; сбор информации по подразделениям (клиентам библиотеки) об имеющихся электронных материалах, которые могут составить основу коллекции; оценку обеспеченности изданиями основных бизнес-процессов (например, учебного процесса и научных исследований, проводимых в вузе); постоянный сбор пожеланий и участие клиентов электронной библиотеки в формировании заказов на комплектование новыми электронными документами; мониторинг активности и формирование портрета информационных потребностей клиентов ЭБ и т.п.

Установленные приоритеты позволят обеспечить продвижение проекта даже с ограниченными ресурсами, принять взвешенные решения по этапам развития ЭБ.

8. Поиск информации

Для организации поиска необходимым условием является предоставление пользователям возможности выбора нескольких поисковых параметров (поиск по полной базе данных ЭБ, поиск в пределах одной коллекции, одной области, темы коллекции или одной библиотеки, распределенный поиск по всем базам данных ЭК партнеров и т.п.). Есть многочисленные программные решения для осуществления поисковых функций, которые можно позаимствовать для проектирования. Необходимо также учитывать и широкое распространение поисковых механизмов, применяемых в Интернет-технологиях. Пользователи WWW привыкли к самому простому из возможных поисковому интерфейсу и самым быстрым результатам. Настоящие трудности возникают при разработке предложений комплексных решений и определении набора поисковых настроечных элементов в контексте обеспечения простого интерфейса пользователя.

Эта область находится в процессе развития. Некоторое время приоритетным было создание гибкого интерфейса для иллюстрации существующих коллекций, поскольку для осуществления полезного поиска пользователи нуждаются в кратком просмотре содержимого. Затем были добавлены поисковые настроечные элементы. Это не идеальная перспектива пользовательского сервиса, так как есть некоторая несовместимость между действиями в различных областях поиска. В ходе исследований этого вопроса необходимо понять эффективность различных поисковых решений.

В перспективе выделяются два направления развития. Целью первого является использование интеллектуальных описаний сценариев поиска, чтобы обеспечить каскадирование поисковых средств. Например, сначала следует искать области с верхними значениями (заглавие, предметные рубрики), затем другие области метаданных и только после этого, если поиск не

дал результата, продолжить его, используя полный текст, далее перейти к распределенному поиску по всем объектам в любых областях метаданных. Хотя это и может быть достигнуто благодаря использованию разветвленной структуры поиска и развитого поискового интерфейса, большинство пользователей, вероятно, будут использовать простой поисковый блок. Каскадирование должно давать возможность получать результат, как если бы пользователь применил все поисковые возможности, т.е. сложность должна перемещаться из интерфейса пользователя к самому механизму поиска информации.

Второе направление развития поисковых механизмов связано с организацией содержательного поиска. Для этого в ЭБ должна быть включена база знаний, описывающая используемую предметную область и определяющую специализацию поисковой системы. В ней также должна содержаться информация о структурах используемых баз данных и их связях с понятиями предметной области. Поисковые механизмы должны быть основаны на применении технологии интеллектуальных мультиагентов для обеспечения одновременной работы с множеством запросов и источников.

Существуют почти бесконечные возможности в применении комплексных и интеллектуальных поисковых средств. Как минимум, стандартные формы поиска должны поддерживаться такими элементами, как, например, индексация, классификация, регистр, поиск фразы, сопоставление результатов с поисковым выражением, логический поиск, нумерация страниц результатов и т.д. Сначала для осуществления поиска лучше предложить наиболее простые и распространенные его формы, но вместе с тем целесообразно планировать улучшение и расширение его возможностей и вести работу в этом направлении.

9. Законодательные проблемы

Решение законодательных вопросов – существенная проблема при создании ЭБ. Проект сотрудничества между партнерами должен обеспечиваться определенными законодательными актами. Прежде всего `он должен иметь законный статус для решения организационных, технологических, технических, финансовых вопросов, закреплять права и обязанности партнеров, права интеллектуальной собственности. Особенно это важно, если в ходе проекта предусматривается главное вложение финансовых средств в обеспечение публикаций материалов, созданных методом оцифровки или полученных от авторов.

Этот вопрос еще не до конца проработан как разработчиками ЭБ, так и органами власти. Главное законное требование, которое должно быть обеспечено – это получение разрешения от держателей авторских прав перед оцифровкой любых материалов. Самая распространенная форма такого соглашения – оформление договора с автором, в котором четко регламентированы права сторон в вопросах предоставления и использования материалов.

Авторские права – это все еще сложная проблема как для самих ЭБ, так и для поставщиков информации. Права и обязанности сторон должны быть ясно определены. Важно понимание самой проблемы следования законным требованиям, также важно и понимание того, что некоторые неразрешенные детали этой проблемы не должны препятствовать развитию процессов создания ЭБ. Необходим продуманный и взвешенный подход к принятию решений в этом вопросе.

10. Социальные проблемы

Эти проблемы играют значительную роль, пренебрежение ими особенно на начальных этапах развития проекта может привести к серьезным отрицательным последствиям. Принято выделять три главные области общественного взаимодействия: взаимодействие между партнерами проекта, библиотекой и его пользователями, непосредственно между пользователями.

Трудно переоценить важность хорошей коммуникации. Для партнеров она зависит от надежного режима рассылки и получения информации, наличия механизмов управления сценариями взаимодействия. Это также актуально и для пользовательской коммуникации, пока есть очевидность сложных запросов, размытость и неопределенность информации, информационный шум, несовершенство механизмов содержательного поиска. Весьма полезными являются и организованные в контуре электронной библиотеки дополнительные коммуникационные сервисы (форумы, консультационные линии, чаты и т.п.) для поддержки направляемых, но не ограниченных коммуникаций как по тематической специализации самой ЭБ, так и за ее пределы.

Но главным условием привлечения широкого круга пользователей и партнеров к ЭБ является получение высоких результатов в процессе развития информационного сервиса. Активное и обширное пользовательское сообщество должно формироваться благодаря обеспечению быстрого и многоаспектного доступа к уникальным коллекциям через создание интуитивно понятного интерфейса, поддержку средств общения между пользователями и оперативную обратную связь с разработчиками.

11. Оценка электронной информации

Различают два главных аспекта проблемы: гарантирование достоверности содержимого коллекций и препятствие несанкционированному копированию и искажению информации.

Традиционно наибольшее внимание обращалось на манипулирование имиджем документа, но подобные принципы должны применяться и к звуковому тексту, видео и другим типам содержимого. На практике имиджами по определенным шаблонам манипулируют после их создания. Например, рисунки конвертируются из TIFF в формат JPEG для сжатия изображения и уменьшения его размеров, иногда изменяются границы документа, исправляется цветовая гамма, корректируются отдельные затемненные области изображения. Это в целом не влияет на достоверность материала, но уже нельзя говорить о 100% идентичности. Еще пример, когда над одним документом или несколькими, объединенными общим оформлением, работают одновременно несколько операторов в разных организациях. Тогда могут возникать ситуации сохранения результатов в разных форматах и с разным разрешением. Практика показывает, что эта проблема может иметь еще более «размытые» границы. Любое манипулирование (от цвета фона к добавлению отсутствующих слов в документе или лиц на фотографии) может поднять вопрос достоверности. Можно сказать, что понятие достоверности применительно к электронной среде еще полностью не изучено и не определено.

Технические решения по защите содержимого, безусловно, имеются. Но вот доказательство достоверности объектов – это другое направление проблемы, где решения больше социальные, чем технические. Оцифровка изначально предусматривает экспертную оценку, поэтому целесообразно

определить лимиты для любого манипулирования данными в документе, гарантировать понимание проблемы и следование принятым правилам со стороны участников процесса, а также информировать пользователей ресурсов о произошедших в процессе оцифровки изменениях. Такой подход мог бы внести ясность по многим вопросам. Существование ясных директив и использование их на практике помогло бы гарантировать достоверность электронной информации и повысить репутацию библиотеки.

12. Оценка цифровых библиотек

Любой проект предусматривает составление заключительного или промежуточного отчета о выполненных обязательствах, израсходованных средствах, достигнутых результатах. Отчет может быть использован для оценки ЭБ, но это формальная оценка, оправдывающая отсутствие объективных данных.

Действительно объективная оценка должна включать результаты оценки качества представления данных и условий организации поиска на основе изучения пользовательского спроса, количественную оценку с помощью анализа регистрации использования материалов, динамику развития на основе периодичности обновления информационного массива и т.д. На практике такая оценка неосуществима, пока ЭБ не получила достаточного уровня развития. Но анализ отдельных элементов вполне доступен и должен осуществляться для выявления достоинств и недостатков, планирования и прогнозирования дальнейшей работы.

Поскольку нет четких руководств по вопросам оценки, она должна осуществляться, опираясь на практику работы и обратную связь с пользователями ЭБ. Необходимо предусматривать комплексность такой оценки, т.е. сопоставление результа-

тов различных направлений работы и их анализа, например, оценка пользовательского интерфейса и оперативности доступа, качества содержимого коллекции и наличия нулевых результатов в базе данных по поисковым запросам.

13. Стандарты

Вопросы стандартизации проникают во все направления работы и перечисленные проблемы, особенно это касается организации коллекций, открытого доступа к ресурсам, вопросов хранения. Организация и функционирование ЭБ должны отвечать как отечественным, так и международным стандартам. Это не так просто осуществить на практике, особенно учитывая существование огромного количества стандартов. Необходимо не только конкретизировать использование тех или иных выбранных стандартов, но и последовательно создавать информационное окружение на множество процедур, которое предоставит возможность придерживаться стандартов в реальной и простой форме.

Выбор стандартов определяется в зависимости от перспектив развития ЭБ и задач длительного сотрудничества с партнерами и пользователями. Ключевыми стандартами на сегодняшний день можно считать: Dublin Core и MARC (форматы для метаданных); отраслевые тезаурусы (для предметных рубрик); SQL (для поиска информации), HTML, XML (языки гипертекстовой разметки для организации информации, распределенной в сети Интернет), XHTML и W3C (для доступа к web-страницам), TIFF и JPEG (для формата иллюстраций), Z39.50 (для распределенного поиска). Эти стандарты дополняются авторитетными файлами имен, заглавий, географических мест и т.д. Возможно также использование стандартных инструментов представления знаний и онтологий для описания предметных областей. Все перечисленные

стандарты служат для обеспечения метаописаний ресурсов и предоставления доступа к ним с использованием средств поиска.

Стандарты отличаются друга от друг по целям их использования, объектам применения и средствам реализации. Для того, чтобы принять оптимальное решение, какие стандарты использовать, необходимо иметь четкое представление об их контексте и направлениях, но необязательно понимать технические детали каждого. Согласованность стандартов со стандартами, применяемыми отдельными поставщиками услуг, технически осуществима, но требует алгоритмов распределения ресурсов и дисциплинированных рабочих методов. Использование стандартов должно рассматриваться не как дополнительная проблема, а как неотъемлемая часть, свойственная электронному окружению и обеспечивающая развитие ЭБ.

14. Хранение информации

Хранение информации необходимо обеспечивать, следуя принципу «думать глобально, действовать сейчас». Это означает, что при создании содержимого коллекций, его описании и управлении ресурсами, необходимо учитывать продолжительность жизни документов, включая исторический материал, который может все еще представлять интерес по истечении сотен лет. Есть три главные категории среза проблемы: физические носители (диски, CD-ROM, кассеты, «жесткие» диски и т.д.), форматы представления (базы данных, электронные документы, web-страницы, файлы рисунков и т.д.), информационные структуры (библиографическая запись, тезаурусы и т.д.).

Для содержимого и метаданных коллекций решения находятся в структурах и стандартах. Текстовое содержимое структурированной базы данных может всегда экспортиро-

ваться к другому формату. Международные стандарты, такие, например, как MARC-форматы вряд ли исчезнут. Физические носители информации могут быть большей проблемой, поскольку нет никаких точных сведений, какое техническое развитие будет иметь место в дальнейшем. В этом случае хорошим алгоритмом распределения ресурсов является хранение оригиналов данных в двух формах и на разных носителях информации, учитывая возможность перехода из одной формы в другую, если одна из них устареет.

Одна из возможностей – это наличие бумажной копии каждого объекта электронной библиотеки, что может гарантировать сохранность, но будет отсутствовать разветвленный указатель ресурсов. Другая возможность, если материал хранится и редактируется удаленно, – периодически делать копию содержимого и вносимых в него исправлений.

Важно обеспечить хранение материалов в другом формате, отличном от того, который используется для общего доступа. При этом необходимо быть уверенным, что есть возможность всегда поддерживать метаданные содержимого коллекций.

Исходя из вышесказанного, можно определить следующие принципы и направления работ по созданию и поддержке электронных библиотек:

– ЭБ должна объединить доступ к материалам с доступом к инструментам для их обработки.

– Поддерживать индивидуальные и общественные информационные потребности.

– Цифровые библиотеки нуждаются в семантической структуре.

– Необходима связь структур данных ЭБ для обеспечения мощной навигации и поиска.

– ЭБ должна поддерживать мощный, распределенный поиск по всем имеющимся ресурсам.

– Ее интерфейсы должны осуществлять навигацию пользователей через комплексные задачи.

– ЭБ должна обеспечить готовые инструменты для создания и использования семантически богатых цифровых библиотек.

– Дизайн её должен основываться на изучении пользовательских требований и пользовательского поведения.

– Оценка ЭБ должна базироваться на многофункциональности.

– Организационные проблемы информационного доступа и регламентирования авторских прав должны решаться с использованием новых технологий.

– Необходима разработка и поддержка бизнес-модели ЭБ.

Список литературы

1. Байгарова Н.С., Бухштаб Ю.А., Евтеева Н.Н. Современная технология содержательного поиска в электронных коллекциях изображений [http://artinfo.ru/eva/EVA2000M/-evapapers/200008/Baigarova-R.htm].
2. Боровикова О.И., Загорулько Ю. А. Организация порталов знаний на основе онтологий // Труды международного семинара "Диалог–2002" по компьютерной лингвистике и ее приложениям.– Протвино, 2002. – Т.2. – С.76–82.
3. Горный Е., Вигурский К. Развитие электронных библиотек: мировой и российский опыт, проблемы, перспективы. Интернет и российское общество: Сб. / Под ред. И.Семенова. – М.: Гендальф, 2002. – 279 с.
4. Ершова Т. В., Хохлов Ю. Е. Опыт и перспективы интеграции российских социально значимых электронных информационных ресурсов на основе концепции электронных библиотек // Электрон. б-ки. – 2001. – Т. 4. – Вып. 1.

5. Жижимов О.Л. Введение в Z39.50. – Новосибирск: Изд-во НГОНБ, 2000.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура: Пер. с англ. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
7. Когаловский М.Р. Абстракции и модели в системах баз данных // Журнал "СУБД", Издат. дом "Открытые системы", 1998. – № 4, 5.
8. Колин К. К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика. – М.: Акад. проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2000. – 350 с.
9. Лисьих И. Г. Специфика информационных объектов электронных / цифровых коллекций // Тезисы докладов на III Всероссийской научно-практической конференции "Университетская библиотека на рубеже тысячелетий: выбор пути" (Екатеринбург, 5–7 дек. 2000 г.) [http://consensus. eunnet.net/consensus/conferences/-unilib2000 /lissikh.html].
10. Луганский А.М. Концепция типовой интегрирован-ной информационно-управляющей университетской системы // Нові інформаційні технології навчання в учбових закладах України: Збірник/ ОМГУ. – Одеса, 1998.
11. Луганский А.М. Объектно-ориентированная техноло-гия и знание-ориентированность // Тезисы докладов 2-й Международной конференции "Теория и техника передачи, приема и обработки информации". Ч. II. – Х.; Туапсе, 1997.
12. Луганский А.М. Сдвиг парадигмы рациональности в контексте продвижения современных информационных технологий // Наука и социальные проблемы человечества: Сб./ ХГУ. –Х., 1998.
13. Луганский А.М., Орлов П.И., Семенец В.В. Систем-ный взгляд на настоящее и будущее новых информа-ционных технологий в обучении // Нові інформаційні технології навчання: Збірник / ХДТУРЕ. – Х., 1998.

14. Набор элементов метаданных Dublin Core (Дублинского ядра) Версия 1.1: Справ. описание: Пер. с англ. [http://www.rba.ru:8100/rusmarc/soft/dc.html].
15. Орлов П.І., Луганський О.М. Інформаційні системи та технології в управлінні, освіті, бібліотечній справі : Наук.-практ. посіб. – Д.: Альфа-прес, 2004. – 292 с.
16. Орлов П.И., Луганский А.М. Научно-образовательная сеть Харькова: Науч.-практ. пособие. – Х.,2000. – 122 с.
17. Орлов П.И., Луганский А.М. Современные информационные технологии. Основания и перспективы внедрения // Оптимізація підготовки висококваліфікованих спеціаліс-тів в учбових закладах МВС України: Збірник. – Донецьк.: Вид-во Донец. ін-ту внутр. справ, 1996.
18. Сюнтюренко О.В. Электронные информационные ресурсы: новые технологии и приложения // Электрон. б-ки. – 2001. – Т. 4. – Вып. 1.
19. Федотов А.М., Рябко Б.Я. Информационная безопас-ность полнотекстовых баз данных в среде Интернет [http://www-sbras.nsc.ru/win/elbib/security.html].
20. Федотов А.М., Шокин Ю.И. Электронная библиотека Сибирского отделения РАН // Информ. о-во. – 2000. – N2.

Шварцман М.Е. Использование метаданных для каталогизации российских ресурсов Интернет // Электрон. б-ки. – 1998. – Т.1. – Вып.2 [http://www.iis.ru/elbib/1998/-199802/shvar/shvar.ru.html].

21. Электронные версии журналов издательства СО РАН [http://www-psb.adsbras.nsc.ru/elversw.htm].

Т.Н.Афанасьева

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕСУРСОВ ИНТЕРНЕТ В БИБЛИОТЕЧНОЙ РАБОТЕ ЦЕНТРА ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ ЦНБ ХНУ им. В.Н. КАРАЗИНА

Деятельность центра Интернет-технологий Центральной научной библиотеки Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина состоит в следующем:

– поиск информации в Интернет;

– предоставление консультаций по поиску и навигации в Интернет;

– составление аннотированных каталогов и веблиографических указателей;

– доступ к базам данных и работа с ними;

– доступ к электронным документам, которые размещены на сайте библиотеки;

– проведение занятий по основам компьютерной грамотности и работы в Интернет.

При использовании Интернет в библиотеке важнейшим является поиск литературы и полнотекстовых документов для выполнения тематических и фактографических справок.

Такой поиск отличается оперативностью; производится на базе широчайшего круга источников, значительная часть которых без Интернет просто недоступна, т.к. включает в себя огромное количество электронных энциклопедий, словарей, полнотекстовых баз данных;

предполагает возможность модифицировать поиск по ходу, т.е. быстро менять решения поисковой задачи, формы и методы ее решения, а возможно, и корректировать саму задачу (смена поисковых систем (ПС), баз данных (БД), электронных каталогов (ЭК) разных библиотек, быстрое уточнение запроса и т.д.).

Однако поиск в Интернет имеет свои трудности и ограничения, которые необходимо учитывать. Это разбросанность, рассредоточенность электронных ресурсов и полнотекстовых документов в информационном пространстве, что объясняется их огромным количеством, а также сетевым, а не иерархическим принципом построения Интернет. В этом можно найти и преимущества: если информацию нельзя получить на одном сайте, есть вероятность получить ее на другом, т.к. ресурсы сайтов часто дополняют друг друга.

Сегодня главный информационный продукт ряда крупных библиотек – это электронные каталоги, позволяющие определить наличие в ее фонде той или иной книги или журнала. Но могут возникать определенные затруднения в работе с ними, а именно:

– предоставление доступа к каталогу университетских библиотек только преподавателям и студентам этого вуза;

– технические и профилактические перерывы в работе;

– проблемы транслитерации и кодировки, как следствие неравного использования в Интернет разных языков и алфавитов;

– существующие различия в использовании знаков операторов и усечений при составлении запроса в разных электронных каталогах.

Третий и четвертый пункты можно также отнести к поиску в базах данных и различных поисковых системах.

При поиске материалов из периодических изданий также возникает ряд трудностей. Единого общедоступного и полного списка журналов, к сожалению, не существует. Самая большая база – Ulrich's International Periodicals Directory (http://www.ulrichsweb.com) имеет платный доступ. Зная название журналов, можно, например, через поисковую систему, выйти на их домашние страницы и далее осуществлять поиск конкретных статей.

Благодаря тому, что ЦНБ является членом библиотечного консорциума ("Інформатіо-Консорціум"), ее читатели имеют доступ в режиме on-line к научным журналам и полнотекстовым базам данных издательства EBSCO Publishing (около 6000 полнотекстовых электронных журналов, газет, бюллетеней новостей и почти 1300 брошюр и справочников).

Также ЦНБ является участником таких проектов, как:

– «INTAS» (полнотекстовые электронные журналы и базы данных);

– Health InterNetWork Access to Research Initiative (HINARI) (самая большая в мире коллекция биомедицинской литературы: более 2100 научных журналов);

В 2000 году ЦНБ получила подписку на журнал Environmental Health Perspectives Supplements, доступ к которому возможен в режиме on-line. Кроме того, стал возможен доступ к полнотекстовой базе изданий: Environmental Health Perspectives Journal, Report on Carcinogens, NTP Reports, Databases, Calendar, Announcements.

Информация об электронных журналах и базах данных размещена на сайте библиотеки в рубрике «Электронные ресурсы» (http://www.univer.kharkov.ua/main/library/ukr/index. htm).

К бесплатным ресурсам Интернет можно отнести:

– электронные и виртуальные библиотеки;

– электронные каталоги библиотек, издательств и научных агентств;

– указатели журнальных статей;

– энциклопедии, справочники, словари;

– книжные Интернет-магазины;

– новости.

С доступом к Интернет в ЦНБ ХНУ им. В.Н.Каразина появились нового вида библиографические пособия – аннотированные каталоги, которые облегчают поиск в сети и дополняют массив полученной в библиотеке информации по опреде-

ленной теме. При решении вопроса о том, какие типы Интернет-ресурсов представляют наибольший интерес для пользователей, специалисты центра руководствовались спецификой наиболее частых запросов, типа: «Какой поисковой системой воспользоваться?», «Где найти реферат?», «Где найти литературу в сети?» и т.п. Так были подготовлены небольшие указатели популярных сайтов.

Наиболее востребованы в центре Интернет-технологий аннотированные каталоги по математике, физике, биологии, химии, географии, истории. Составлен указатель журналов Украины, России и ряд ссылок на виртуальные и электронные библиотеки.

Как пример библиографического указателя Интернет-ресурсов по картографии и геоинформатике можно привести издание, подготовленное сотрудником центра в соавторстве с проф. И.Ю. Левицким, «Інтернет: терміни і визначення та сайти з картографії і геоінформатики». На сайте центра Интернет-технологий в разделе «Информационные ресурсы» размещена электронная версия издания (http://www-icsl.univer.kharkov.ua/index.htm).

Становится традицией подготовка рекомендательных веблиографических указателей к массовым мероприятиям. Так, например, ко Дню химика был составлен указатель ресурсов по химии, содержащий ссылки на базы данных, учебники, журналы, аналитические обзоры, образовательные сайты для учителей и школьников.

Учитывая характер запросов пользователей и быстрое устаревание информационных ресурсов Интернет, каталоги и указатели ссылок регулярно обновляются, дополняются и корректируются.

Помимо печатных вариантов каталоги и указатели размещены в электронном виде на web-сайте центра Интернет-

технологий (http://www-icsl.univer.kharkov.ua/index.htm) в разделе «Информационные ресурсы».

Одной из задач центра является обеспечение доступа к внутренним ресурсам библиотеки. На сайте ЦНБ (http://www.univer.kharkov.ua/main/library/ukr/index.htm) в рубрике «Электронные ресурсы» размещены имеющиеся учебно-методические материалы – электронные версии книг, учебников и методических указаний, постоянно используемых в рамках учебного процесса. Представлены такие науки: астрономия, физика, биология, экономика, география, история, математика, медицина, языкознание, социология, психология. С любого компьютера в библиотеке или университете можно осуществить доступ к полным текстам.

С появлением возможности самостоятельно производить поиск в Интернет возник вопрос о дополнительной подготовке пользователей. За основу системы обучения в центре Интернет-технологий было взято индивидуальное консультирование пользователей непосредственно на рабочих местах. Такой подход позволяет прививать навыки навигации и эффективного поиска информации в сети. Помимо этого консультанты Интернет-центра выполняют фактографические справки по поиску тех или иных ресурсов. Также в центре проводятся групповые занятия по основам работы в сети Интернет (начальный уровень) и поиску специальных ресурсов для студентов разных факультетов университета. Кроме того, на базе центра первокурсникам читают лекции «Основы библиотековедения, библиографии и информационной грамотности», в рамках которых даются сведения о работе с электронными базами ЦНБ.

Анализ уровня знаний пользователей (умение работать с программой-браузером, построение запроса при поиске нужной информации в Интернет, работа с почтовыми сервисами, подписными базами данных) позволил сотрудникам центра

подготовить ряд методических указаний: «Как правильно построить запрос в разных поисковых системах», «Термины Интернет» (краткий толковый словарь), «Internet Explorer: практическое руководство», «База данных EBSCO». Эти разработки особенно ценны для начинающих пользователей. Они освобождают сотрудников от первичных консультаций по элементарному пользованию.

Изучение характера запросов пользователей центра Интернет-технологий позволяет корректировать его деятельность. Перспективное направление его работы – это проведение конференций, учебных семинаров, тренингов с использованием информационных ресурсов Интернет, т.к. они добавляют информативности в освещении любой темы.

Список литературы

1. Шрайберг Я.Л. Сборник «Крымские доклады». – М.: ГПНТБ России, 2003. – 255 с.
2. Пашкова В.С. Доступ до Інтернету як бібліотечна послуга: рек. Укр. бібл. асоціації // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Материалы 8-й Междунар. конф. «Крым–2001». – Судак, 2001. – Т.2.– С. 1059–1060.
3. Моисеева Н.В. Интернет-услуги в библиотеке: уровень и качество обеспечения // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Материалы 11-й Междунар. конф. «Крым–2004». – http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2004/disk/doc/80.pdf.
4. Кириленко А.В. Библиографический поиск в Интернет: его преимущества и ограничения // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Материалы 11-й Междунар. конф. «Крым–

2004». – http://www.gpntb.ru/win/inter-events/ crimea 2004/disk/doc/41.pdf.

С.Б.Глибицкая

УЧИТЕЛЯ
(Библиографы XX ст.)

Золотым фондом Центральной научной библиотеки Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина являются работы библиографов 40-х – 90-х годов теперь уже прошлого столетия, таких как Хацкель Соломонович Надель, Владимир Арнольдович Станишевский, Михаил Григорьевич Швалб, Рахиль Абрамовна Ставинская, Вера Карапетовна Мазманьянц, Эсфирь Семеновна Беркович. Каждый из них достоин внимания, но речь пойдет о тех, с кем мне посчастливилось работать вместе: о Михаиле Григорьевиче Швалбе и Рахили Абрамовне Ставинской.

Михаил Григорьевич Швалб – известный украинский библиограф, внесший большой вклад в развитие краеведческой и специальной отраслевой библиографии. Он был человеком уникальной судьбы, прирожденным ученым, обладал огромной душевной щедростью и, может, именно выпавшие на его долю испытания и сформировали характер этого удивительного человека.

М.Г.Швалб родился 29 декабря 1926г. в селе Барановка Житомирской области в семье рабочего фарфорового завода. В детстве в результате несчастного случая стал инвалидом. Учился в специализированной школе-интернате для детей с ограниченной подвижностью. В 1941–1943гг. находился в эвакуации (г. Чикмент Казахской ССР), где с отличием закончил среднюю школу. С 1944 по 1949 гг. он – студент биологического факультета Харьковского университета. За отличную учебу получал именную стипендию. Готовился в аспирантуру, но

репрессивная кампания в биологии зачеркнула планы талантливого юноши: ему, ученику опального профессора Э.Е.Уманского, все дороги в науку были закрыты.

В 1949 г. перспективный ученый приходит работать библиографом в ЦНБ Харьковского университета. Не имея ног, на неудобных протезах он почти 40 лет одолевал ее лестницы. Здесь увлекся библиографией, которая стала делом всей его жизни.

Трудолюбивый, интеллигентный юноша стал любимцем коллектива библиотеки. Быстро поднялся по служебной лестнице от рядового библиографа до руководителя отдела. С апреля 1985 по январь 1989 г. он – заместитель директора ЦНБ по научной работе.

В Министерстве высшего образования М.Г.Швалб добился финансирования библиографических работ в помощь науке и учебному процессу. За период 1976–1980 гг. под его руководством их было подготовлено столько, сколько издали все остальные университеты Украины вместе взятые.

За свою жизнь Михаил Григорьевич составил и отредактировал более 150 библиографических пособий [5, 6]. Кроме того, ни одно издание ЦНБ (более чем 400) не вышло без его участия [5]. Он создал свою систему библиографических работ, выпускаемых вузовской библиотекой. В соответствии с ней они условно разделились на четыре блока:

1. **Научно-вспомогательные для изучения истории университета** (биобиблиографии его ученых, указатели по истории университета и его подразделений: ЦНБ, отдельных факультетов, кафедр, научных обществ, научных школ или направлений).
2. **Научно-вспомогательные по самым актуальным научным проблемам**, которые разрабатывались учеными университета (охрана природы, вторичная ионно-ионная эмиссия, полосковые линии и устройства сверхвысоких частот,

гетерозис, высокомолекулярные комплексные соединения, методика преподавания украинского языка и т.д.).

3. **Указатели, раскрывающие фонды ЦНБ** (диссертации, защищенные в университете; прижизненные издания выдающихся деятелей науки, культуры, мастеров художественного слова; редкие издания (инкунабулы); продукция университетской типографии; новые поступления зарубежной литературы; сводные указатели библиографических пособий в фондах вузовских библиотек города).
4. **Рекомендательные пособия в помощь учебному процессу** (по изучению отдельных дисциплин; методике изучения в школах различных предметов; для повышения уровня библиографической культуры студентов и преподавателей) [10].

Если рассматривать библиографические труды М.Швалба в рамках разработанной им системы, то можно заметить, что большая часть его работ – это научно-вспомогательные указатели по истории университета. Среди них преобладают библиографические пособия. Сюда относится и фундаментальный биобиблиографический указатель работ ученых вуза за 1933–1956 гг., где М.Швалб подготовил раздел «Биологический факультет» (1306 назв.). Хотя пособие осталось в машинописном виде, оно является важным источником информации. При участии М.Швалба вышел целый ряд указателей, посвященных ученым университета: И.Буланкину, В.Никитину, А.Никольскому, Н.Барабашову, Д.Багалею, А.Коршикову, А.Матвиенко, В.Махонько, С.Медведеву, А.Нагорному, Е.Париной, Ю.Прокудину, В.Станчинскому, Т.Страхову, В.Шахбазову и другим [6].

Указатель, посвященный экологу В.Станчинскому [3], привлек внимание многих зарубежных исследователей. Так, историк из Аризоны Дуглас Вайнер, ознакомившись с ним, специально приехал в Советский Союз, собрал дополнительные

источники в государственных музеях и семейных архивах экологов и защитил докторскую диссертацию (опубликовал ее в виде солидной монографии). Переведенная на русский язык книга переиздана под названием: «Экология в Советской России: Архипелаг свободы: заповедники и охрана природы» [4]. Это исследование способствовало мировому авторитету В.Станчинского как основателя биоценологии – теоретической базы охраны природы.

При участии М.Г.Швалба создан ряд научно-вспомогательных указателей содержания периодических изданий ХГУ: «Систематический указатель к "Запискам Харьковского университета за 1874–1919гг."» (1953), «Систематический указатель к "Трудам Общества испытателей природы при Харьковском университете (1869–1930)"» (1955), «Систематический указатель к "Ученым запискам Харьковского университета, трудам факультетов и НИИ за 1934–1953гг."» (1955), «Указатель к "Трудам общества научной медицины и гигиены при Харьковском университете за 1883–1915гг."» (1955), «Систематический указатель к "Вестнику Харьковского университета, № 1–200"» (1984, 1986, 1987, 1990) и, наконец, «Систематичний покажчик до "Ученых записок Харьковского университета, праць факультетів та науково-дослідних закладів за 1954–1966 рр."» (1992).

М.Г.Швалб является также одним из создателей работ по истории университета и его подразделений. До начала 1990-х гг. увидели свет шесть выпусков указателя «История Харьковского университета», охватывающего период с 1805 по 1980 гг. Сейчас к 200-летию ХНУ готовится издание фундаментального указателя по его истории, включающего изданные и неизданные, дополненные и переработанные выпуски. В него также включена литература о последних двух десятилетиях существования университета.

К пособиям, посвященным подразделениям ХНУ, следует отнести указатель «История Центральной научной библиотеки ХГУ» (1993), указатели работ астрономической обсерватории (1981), Харьковского отделения Географического общества Украины (1970, 1977) и многие-многие другие. Все они подготовлены с участием или под редакцией М.Г.Швалба.

К созданию научно-вспомогательных пособий М.Г.Швалб неоднократно привлекал ученых университета. Так, в подготовке указателей, посвященных проблемам гетерозиса, непосредственное участие принимал академик В.Шахбазов. Для работы над фундаментальным трудом «Охрана и рациональное использование природы» привлекались канд. биол. наук. И.Кривицкий и А.Драголи. В создании пособия «Фауна и флора Харьковской области» участие принимали канд. биол. наук В.Грамма и И.Кривицкий, труда «Высокомолекулярные комплексные соединения», – д-р хим. наук В.Толмачев, в подготовке биобиблиографических указателей – профессора А.Матвиенко, Ю.Прокудин, В.Кравченко, А.Коченков, Г.Дубинский и др.

М.Швалб всегда учитывал специфику научных исследований и школ ХГУ, актуальность их тематики. Его научный диапазон, непосредственные связи с кафедрами, понимание проблем ученых способствовали тому, что библиографии, сделанные библиотекой, широко используются учеными.

Среди рекомендательных указателей в помощь учебному процессу есть издания типа «Геологу о библиографии». Они послужили дополнением к учебному курсу «Основы библиографии и информатики» и охватывали многие отрасли знаний (биологию, физику, математику, химию, экономику, историю и т.д.). Необходимыми для студентов стали подготовленные с участием Михаила Григорьевича «Методические рекомендации по оформлению дипломной и научной работы», которые выдержали два издания (1987, 1988) и стали настольной книгой многих научных работников.

Рассказать коротко обо всем, что сделано М.Г.Швалбом, невозможно. В частности, он был инициатором создания музея трудов ученых ХГУ, который существует теперь при библиотеке. Вместе с В.К.Мазманьянц создал ряд работ по истории Центральной научной библиотеки ХГУ, впервые поднял из небытия имя украинского библиотекаря, директора ЦНБ (1895–1930) К.И.Рубинского [2]. Ученый совет университета принял решение об учреждении премии имени К.И.Рубинского. Первым лауреатом этой премии (посмертно) стал Михаил Григорьевич Швалб [13]. Его вкладу в украинскую библиографию были посвящены указатели, статьи в журналах и газетах [5, 6, 8, 9].

М.Г.Швалб за время своей работы выявил много пробелов в системе библиографических пособий репертуарной, каталожной и издательско-книготорговой библиографии Харькова. В частности, отсутствие указателя изданий, напечатанных в городе с 1880 по 1923г., натолкнуло его на мысль продолжить известный «Указатель книг и брошюр, напечатанных в Харькове с 1805 по 1879 год», подготовленный помощником библиотекаря университетской библиотеки Г.Чириковым. По мнению Михаила Григорьевича, указатель мог бы базироваться на алфавитном служебном каталоге Харьковской государственной научной библиотеки им. В.Г.Короленко.

В наше время воплощается в жизнь идея М.Швалба о «Биобиблиографическом словаре ученых Харьковского университета». В 1995 г. уже после смерти Михаила Григорьевича вышел составленный им первый том словаря, посвященный ректорам университета (1805–1919, 1933–1995), который Украинская библиотечная ассоциация признала "библиографическим пособием года" [7]. В 2001 г. вышел второй его том, посвященный историкам, к сожалению, уже без участия Михаила Григорьевича.

Научное наследие М.Г.Швалба стало весомым вкладом в развитие украинской библиографии и отраслевого библиографоведения.

Соратником М.Г.Швалба является Рахиль Абрамовна Ставинская, несколько десятилетий проработавшая с ним бок о бок.

Любимой профессии она посвятила (и в это трудно поверить) около 70 лет своей жизни, отдав при этом Центральной научной библиотеке более полувека [11, 12, 14].

Рахиль Абрамовна Ставинская родилась 1 мая 1914 года в Кировограде. Закончив семилетнюю школу, училась в Харьковском еврейском машиностроительном техникуме, где познакомилась с заведующим библиотекой и сотрудником библиотеки им. В.Г.Короленко Х.С.Наделем.

В 1933 г. по окончании техникума она пришла в библиотеку им. В.Г.Короленко, где работала в научно-методическом отделе, затем в консультативно-справочном бюро, заведовала инструкторско-методической группой.

Когда началась война, Рахиль Абрамовна с семьей уехала в эвакуацию в г. Бердск Новосибирской области. Здесь она продолжала заниматься любимым делом в библиотеке при заводе им. Ф.Э.Дзержинского.

В 1947 г. Р.А.Ставинская возвратилась в Харьков, и была принята библиографом в Центральную научную библиотеку при Харьковском государственном университете.

Рахиль Абрамовна с удовольствием обслуживала читателей, занималась выполнением сложных справок, составлением библиографических указателей.

Она всегда доброжелательно относилась к своим коллегам, щедро делилась с ними знаниями, проводила занятия, давая сложные «поисковые» задания. Р.А.Ставинскую с благодарностью вспоминают все, кто с ней работал.

Велик вклад Рахили Абрамовны в составление библиографических указателей. Таких в ее послужном списке более сорока. Ее стиль – это необычайная точность и скрупулезность в библиографических изысканиях. Созданные ею указатели отличаются высокой библиографической культурой.

Она соавтор таких фундаментальных трудов, как «Систематический указатель к периодическим изданиям Историко-филологического общества при Харьковском университете за 1886–1914гг.» (1955), «Григорій Сковорода: Біобібліографія» (1968, 1972), «Дмитро Іванович Багалій – професор Харківського університету: Біобібліогр. покажч.» (1992), «Биобиблиографический словарь ученых Харьковского университета. Т.1.: Ректоры (1805–1919, 1933–1995)» (1995), «Фауна и флора Харьковской области: Сист. указ. лит. за 1791–1985гг.» (1995).

Ей принадлежит около двадцати библиографий выдающихся деятелей и ученых, ряд указателей в области общественных наук, работы по истории университета и его библиотеки, например, «Харьковский государственный университет им. А.М.Горького: Проспект» (1975); «Центральная научная библиотека Харьковского государственного университета им. А.М.Горького (ЦНБ)» (1969), «Історія Центральної наукової бібліотеки Харківського університету (1805–1992)» (1993), «Покажчик бібліографічних видань бібліотеки Харківського університету (1807–1993рр.)» (1993).

В мае 2004 г. Рахили Абрамовне исполнилось 90 лет. Еще недавно она бескорыстно помогала родной библиотеке, составляя тематические подборки газетных материалов по краеведению, истории ХНУ, персоналиям ученых. Всеми своими помыслами она с родной библиотекой, с университетом.

Михаил Григорьевич Швалб и Рахиль Абрамовна Ставинская – это поколение людей, трудившихся с использованием всех своих знаний, богатого опыта и душевных сил. Для них

жизненным принципом стала максимальная отдача делу своей жизни.

Список литературы

1. Швалб М.Г. К вопросу о строении радужной оболочки и регенерации линзы у озерной лягушки // Учен. зап. Харьк. ун-та. – 1954. – Т.51: Тр. НИИ биологии. – Т.19. – С.103–117.
2. Мазманьянц В.К. Костянтин Іванович Рубинський: [Нарис життя і діяльності]: Біобібліографія // Бібліотекознавство та бібліографія. – Х., 1974. – Вип. 15. – С.128–134.
3. Список печатных работ В.В.Станчинского / Сост.: М.Г.Швалб, В.Н.Грамма // Бюл. Моск. о-ва испытателей природы. – 1977. – Т.82, вып.6. – С.113–117.
4. Вайнер (Уинер) Д. Экология в Советской России: Архипелаг свободы: заповедники и охрана природы: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1991. – 400с.
5. Шахбазов В.Г., Макридин В.П., Глибицкая С.Б. Не было равных: [Памяти М.Г.Швалба] // Веч. Харьков. – 1995. – 15 июня.
6. Михаил Григорьевич Швалб: (К 70-летию со дня рождения): Биобиблиогр. указ. / Сост. С.Б.Глибицкая. – Х.: ЦНБ ХГУ, 1996. – 26 с.
7. Загуменна В. Почесна відзнака Української бібліотечної асоціації «Бібліографічний посібник року» // Вісн. Кн. палати. – 1997. – №1. – С.11–12.
8. Грамма В., Березюк Н., Глибицька С. До аналізу наукової спадщини М.Г.Швалба (1926–1995) // Бібл. вісн. – 1998. – № 3. – С.30–34.
9. Грамма В.Н., Березюк Н.М., Глибицька С.Б. К анализу научного наследия М.Г.Швалба (1926–1995) // Науч. и техн. б-ки. – 1999. – № 4. – С.82–89.

10. Грамма В.М., Швалб М.Г. Основні напрями діяльності Центральної наукової бібліотеки Харківського університету по створенню бібліографічних посібників // Покажчик бібліографічних видань бібліотеки Харківського університету. 1807–2003 рр. – У електрон. вигляді. – С.3–13.
11. Рахиль Абрамовна Ставинская – библиограф Центральной научной библиотеки Харьковского государственного университета: (К 85-летию со дня рождения) / Сост. С.Б.Глибицкая. – Х., 1999. – 14 с.
12. Глибицька С. «Несучасна» людина: [До 85-річчя Р.А.Ставин-ської] // Харк. ун-т. – 1999. – 27 квіт.
13. Березюк Н.М. Дорога длиною в 200 лет: (Центр. науч. б-ка Харьк. нац. ун-та им. В.Н.Каразина) // Очерки истории вузовских библиотек г. Харькова / М-во образования и науки Украины. Нар. укр. акад.; Под общ. ред. В.И.Астаховой. – Х., 2001. – С.20–121.
14. Глибицька С. Зізнання в коханні: [До 90-річчя Р.А.Ставинської] // Харк. ун-т. – 2004. – 11 трав.

И.И.Кононенко

ЧТОБЫ ПОМНИЛИ: Е.С.АЛЕКСАНДРОВИЧ

В июне 2004 года исполнилось 115 лет со дня рождения выдающегося библиографа, заведующей отделом редкой книги Центральной научной библиотеки (с 1947 по 1958 год) Елены Сергеевны Александрович. Отдавая дань ее памяти, уместно будет вспомнить биографию этой замечательной личности неутомимого энтузиаста библиотечного дела.

Елена Сергеевна Александрович родилась 18 июня 1889 года в Харькове в семье педагогов. Отец, Сергей Иванович, закончил Московскую консерваторию и работал старшим

ординарным преподавателем в музыкальном училище, участвовал в симфонических и камерных концертах учащихся и преподавателей.

Мать, Антонина Яковлевна была родной сестрой В.Я.Данилевского, академика, основателя Всеукраинского института эндокринологии и органотерапии.

В 1907 году Е.С.Александрович заканчивает 8 классов 2-й Харьковской Александровской женской гимназии и поступает сразу в два учебных заведения: музыкальное училище и художественную студию. Во время учебы она постоянно дает уроки музыки, рисования и др. По неизвестным причинам оставляет учебу в музыкальном училище, уйдя с последнего шестого курса. В 1912 году Е.С.Александрович заканчивает художественную студию с правом преподавания рисования и живописи. В 1915 году поступает на Педагогические курсы новых языков М.А.Статс и через два года заканчивает их, получив специальность преподавателя французского языка в средних учебных заведениях.

С 1920 года Елена Сергеевна в течение ряда лет работает в художественном отделе Мастерских наглядных пособий Наркомпроса, затем преподавателем рисования во 2-й районной школе союза «Пищевкус» и 6-й трудовой школе. В 1931 году оставляет преподавательскую деятельность по болезни и поступает статистом в лабораторию двигателей внутреннего сгорания. С 1933 по 1935 годы Е.С.Александрович – референт торгового отдела Сельхозиздата. Издательство переезжает в Киев, а Елена Сергеевна остается в Харькове и устраивается на работу в Центральную научную библиотеку Харьковского государственного университета им. А.М.Горького. Сначала работает старшим библиотекарем, а с 1943 года – заведующей отделом обслуживания. В сентябре 1947 года назначается заведующей отделом редкой книги [1].

В жизни отдела, руководимого ею свыше десяти лет, она сыграла значительную роль. Человек большой эрудиции, знавший основные европейские языки, а также латынь и греческий, Елена Сергеевна оставила для потомков главный труд своей жизни: описание инкунабул ЦНБ. Она полностью подготовила указатель к печати, но ее труд вышел в свет лишь в 1962 году [3]. В 2003 было подготовлено к печати 2-е издание этого редкого к настоящему времени источника.

Что послужило основанием для отстранения Е.С.Александрович от работы и увольнения из библиотеки в 1958 году нам неизвестно, возможно, ее возраст (почти 70 лет).

Когда читаешь записки, оставленные Еленой Сергеевной, хранящиеся в отделе, то чувствуешь обиду пожилого человека, отдавшего много сил и энергии нашей библиотеке. Любовь к своей работе, к отделу заставила Е.С.Александрович составить своеобразные письма-записки и оставить их Вере Карапетовне Мазманьянц, ученому секретарю ЦНБ, и Михаилу Григорьевичу Швалбу, заведующему научно-библиографическим отделом. Она хочет быть полезной, не может иначе.

В письме к М.Г.Швалбу, описывая различные направления работы, Елена Сергеевна в самом конце делает такую запись: «Этим описанием работ я отдаю свой долг отделу редкой книги. Сердечный привет всем» [12]. В это время ей исполнилось более восьмидесяти лет.

Свой долг Е.С.Александрович выполнила. Она описала историю создания отдела редкой книги и литературы по искусству, оставила свое видение направлений дальнейшей его деятельности, назвала фамилии сотрудников. Кроме этого, составила основное описание экспозиции редких изданий, различных коллекций, детальное описание рукописей. Читая все оставленные ею материалы, думаешь, сколько она могла еще сделать для отдела и как много потеряла библиотека,

лишившись такого специалиста, чьи знания и опыт были бы полезны и востребованы еще не один год.

Обратимся к воспоминаниям Е.С.Александрович [12].

История отдела редкой книги начинается с 1935 года, когда на нижнем этаже Музея изящных искусств и древностей университета осталась богатейшая библиотека. Так как на втором этаже нового книгохранилища ЦНБ был сейф, книги перенесли туда. Необходимо было разобрать и упорядочить их. К этой работе приступили вместе с Е.С.Александрович библиограф-историк Н.С.Горбачева и заведующая отделом обработки Ф.И. Бару. Решено было организовать фонд по десятичной системе классификации. Первоочередной была разборка и шифровка этой литературы по девяти дисциплинам искусства. Затем приступили к каттеровке, то есть сбору под каттером (авторским знаком художника, скульптора, композитора) того, что писалось о нем. До весны 1936 года работа была закончена. Параллельно велась выдача фонда. Здесь имелись свои трудности: книги были расставлены не полностью, систематический каталог отсутствовал вообще, а в алфавитном наблюдались значительные пробелы. Но сотрудники успешно справлялись с этой работой.

В 1936–1937 годах осуществлена переинвентаризация фонда, но до конца она доведена не была, многие книги остались под старыми музейными номерами.

Следующим этапом создания отдела является послевоенное время, когда в фонд стали вливать и старопечатные книги для организации отдела старопечатных и редких изданий, как в крупнейших библиотеках страны. Для этого книги отбирались по старым алфавитным каталогам и de visu. Составной частью этой работы стало создание каталогов.

В 1947 году отдел возглавила Е.С.Александрович. После 1948 года была составлена схема для систематического каталога по основным дисциплинам искусства, расставлены карточки.

Эту схему разработала Елена Сергеевна, руководствуясь программой чтения лекций по истории искусства, составленной методическим комитетом Академии художеств. Для систематического каталога ЦНБ выбирались рубрики в соответствии с наличием изданий и возможностями библиотеки. В каждой схеме материал расположен единообразно.

В конце записок Е.С.Александрович приводит перечень сделанной работы:

1. Выделены, описаны и составлены картотеки следующих коллекций: инкунабулы, петровские книги, новиковские издания, периодика XVIII века, издания знаменитых типографов.
2. Описаны альбомы по скульптуре, прикладному искусству, гравюре и живописи.
3. Составлены: тематический каталог, картотека изданий малых тиражей и картотека изданий с оригинальными гравюрами. Продолжалось описание старопечатного фонда.

В фонде отдела сохранилось свидетельство еще одного направления деятельности неутомимой подвижницы: картотека письменных справок по искусству [4]. Сохранилась часть этих справок, выполненных самой Е.С.Александрович. Запросы читателей указывались на специальных бланках. Елена Сергеевна выполняла справки для разных людей, независимо от их должности и положения. Большинство сохранившихся справок касались оформления спектаклей в театрах Харькова. Режиссеры и художники этих театров обращались к Елене Сергеевне за помощью и всегда ее получали. Можно сказать, что многие балетные, оперные и драматические спектакли того времени были оформлены благодаря работе Е.С.Александрович. Особенно активно сотрудничал с библиотекой оперный театр. В 1956–1957 гг. на его сцене ставились спектакль «Тарас Бульба» и балет «Голубой Дунай». Е.Александрович помогала худож-

нику Л.Братченко в поиске образцов немецкого костюма XIX века. Л.Братченко с помощью Елены Сергеевны искал материалы для новых постановок оперы «Травиата» (1958) и балета «Лилея» (1958). Обращался в библиотеку также режиссер В.Будневич, работавший над постановками опер «Кармен» и «Майская ночь».

Для театра им. Т.Г.Шевченко Елена Сергеевна подбирала, в частности, материалы, которые художник В. Греченко и режиссер А. Глаголин использовали при создании спектакля «Легенда о любви» (1953). Литературу по искусству Грузии она подбирала для спектакля «Маринэ». А в кукольном театре с 1955 г. и до сих пор идет спектакль «Чертова мельница». Материалы по истории немецкого костюма помогала искать Е.Александрович.

Она помогала также в подборе иллюстративного материала многим харьковским художникам, скульпторам, архитекторам. Так, в 1954 г. искала материалы по истории русского и украинского костюма для скульптора М.Ф.Овсянкина, который работал над созданием монументальных скульптур, символизирующих единство русского и украинского народов. С 1954 г. они украшают харьковский мост.

Е.С.Александрович подбирала образцы русского и украинского орнамента для архитектора И.Я.Жилкина. Они должны были украсить интерьеры нового здания харьковского университета. К ней обращался художник Будянского фарфорового завода С.В.Панасюк. Ему нужны были орнаменты и сюжеты для создания новых художественных образцов посуды.

Кроме выполнения справок для харьковских читателей, Е.С.Александрович отвечала на запросы, пришедшие в отдел со всего Советского Союза. Например, в архиве отдела хранятся 3 документа с автографами академика И.Э.Грабаря: письмо-обращение к профессору ХГУ И.Н.Буланкину, датированное

1956 годом, а также два личных письма в дирекцию библиотеки университета [11].

Е.С.Александрович была добрым, чутким и отзывчивым человеком. Она не имела своей семьи, ее заменяла любимая работа. После ухода из библиотеки Елена Сергеевна не замкнулась в своем маленьком мире. Она любила молодежь и старалась быть ей полезной своими энциклопедическими знаниями, опытом библиографа и искусствоведа. Читатели и краеведы неоднократно обращались к ней за помощью.

Оставив работу, Е.С.Александрович старалась быть полезной библиотеке, очень тактично предлагая свою помощь. Ученому секретарю ЦНБ Вере Карапетовне Мазманьянц она оставляет свои записи и наброски, считая ее продолжателем своего дела. Е.С.Александрович не ошиблась в своем выборе. В.К.Мазманьянц оказалась достойной ее преемницей.

Второй адресат Е.С.Александрович Михаил Григорьевич Швалб также принадлежит к замечательной когорте библиографов, внесших значительный вклад в развитие библиографии Украины [13]. Наиболее плодотворным направлением его деятельности было создание серии биобиблиографических указателей, посвященных ученым Харьковского университета: биологам, химикам, физикам, историкам и т.д. Много внимания уделял М.Г.Швалб изучению истории ЦНБ, составлению указателя изданий Харьковского университета, который вышел уже после его смерти [2]. А начало всему этому было положено Еленой Сергеевной Александрович – неутомимой труженицей, библиографом от Бога, профессионалом с большой буквы.

К сожалению, о ее существовании со временем забыли почти все. Она умерла 21 мая 1980 года в возрасте около 91 года. Установить дату смерти Е.С.Александрович нам помог краевед В.Д.Берлин, который был с ней знаком. Из родственников в настоящее время жив ее племянник Борис Александрович Александрович. Он рассказал, что незадолго до

смерти Елену Сергеевну поместили в дом престарелых в Старом Осколе. Именно в этом городе находится место ее упокоения. Надеемся, что историческая справедливость будет восстановлена и имя Елены Сергеевны Александрович займет достойное место в истории ЦНБ.

Список литературы

1. Архив Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина. – Ф. ППС, оп. 1–2, д. 1–2, л. 1–9.
2. Издания типографии Харьковского университета в фондах ЦНБ: Библиогр. указ: В 2 ч. Ч.1. – Х., 1999. – 108 с.
3. Инкунабулы Центральной научной библиотеки Харьковского университета: Кат. / Сост. Е.С.Александрович. – Х., 1962. – 20 с.
4. Картотека письменных справок отдела редких изданий и рукописей ЦНБ ХНУ им. В.Н.Каразина.
5. Луцька Ф.Й., Мазманьянц В.К. Бібліотека Стефана Яворського у книжкових фондах Харківського університету // Філос. думка. – 1986. – № 4. – С. 82–86.
6. Мазманьянц В.К. Свет вы мой, книги… // Совет. культура. – 1984. – 28 авг.
7. Мазманьянц В.К., Зайцев Б.П., Куделко С.М. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917 гг.). – Х.,1992. – 68 с.
8. Митці України: Енцикл. довід. – К., 1992. – С. 261.
9. Музыкальная энциклопедия. – М.,1974. – Т. 1. – Стб. 963; Т. 2. – Стб.14.
10. Отчет Харьковского отделения Императорского Русского Музыкального Общества за 1906–1907 г. – Х.,1907. – 111 с.
11. Письма в отдел редких изданий и рукописей ЦНБ ХНУ им. В.Н.Каразина с 1952 по1988 гг. и копии ответов на них.

12. Рукописные материалы Е.С.Александрович в фонде отдела редких изданий и рукописей ЦНБ ХНУ им. В.Н.Каразина.
13. Михаил Григорьевич Швалб: Биобиблиогр. указ. / Сост. С.Б.Глибицкая. – Х., 1996. – 26 с.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Т.Н.Афанасьева	– б-кар І кат. ЦНБ ХНУ ім. В.Н.Каразіна
Т.Б.Бахмет	– зав. довід.-бібліогр. від. МСМТБ ім. К.С.Станіславського
Т.В.Гальченко	– заст. дир. б-ки ХЕПУ
Л.В.Глазунова	– викл. ХДАК
С.Б.Глибицька	– голов. бібліогр. ЦНБ ХНУ ім. В.Н.Каразіна
Т.П.Гончарова	– зав. абонементом ХОЮБ
Р.А.Драган	– заст. дир. ХОБД
І.І.Кононенко	– голов. б-кар ЦНБ ХНУ ім. В.Н.Каразіна
А.М.Луганський	– зав. каф. ХЕПУ
О.В.Молокова	– заст. дир. ХОЮБ
В.Т.Петрикова	– доц. Міжнар. Слов'ян. ун-ту
В.В.Сєдих	– доц. ХДАК
Т.О.Сосновська	– голов. б-кар ХДНБ ім. В.Г.Короленка
Г.В.Трохименко	– дир. ХОБД
В.О.Ярошик	– зав. від. україніки ХДНБ ім. В.Г.Короленка, засл. працівник культури

ЗМІСТ

Наукове видання

БІБЛІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО БІБЛІОГРАФА ІГОРЯ КОРНЄЙЧИКА

20 жовтня 2004 р.

Підписано до друку Формат паперу 60х84 1/16, 6, 7 друк. арк., 7, 6 обл.-вид. арк. Папір для множ. апаратів. Тираж 90 прим. Замовлення
Ксерокс ХДНБ ім. В.Г.Короленка. 61003, Харків–3, пров.Короленка, 18.